

УКРАЇНСЬКИЙ АРХІВНИЙ ФОНД
ІМЕНІ МИКИТИ ШАПОВАЛА
Дар Інж. Сави Зеркаля

Н. ГРИГОРІЇВ - НАШ

Т. Г. МАСАРИК

ЙОГО ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ

З портретом і фотографіями

ПРАГА

УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ КОМІТЕТ В Ч. С. Р.

Н. ГРИГОРІЙ В - НАШ

Т. Г. МАСАРИК

ЇОГО ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ

З портретом і фотографіями.

ПРАГА

УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ КОМІТЕТ В Ч. С. Р.

ВИКОНАНО

УКРАЇНСЬКИМ ГРОМАДСЬКИМ ВИДАВНИЧИМ ФОНДОМ

в друкарні «ЛЕГІОГРАФІЯ» Praha-Vršovice, Sámová ul. 665.

ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНІСТЬ Т. ГАРПІК - МАСАРИКА.

1. Дитячі роки.

Домаш Масарик народився 7 березня р. 1850 в маленькому місті Годонині, на межі Словаччини з Моравою, з корінним словацьким населенням та німецькими панами. Томашів батько, твердий словак з Копчан, Йосип Масарик, кріпак з цисарських маєтків, після скасування кріпацтва служив там само візником, а мати, знімеччина чешка, доглядала господарства.

Родина Масариків через батькову службу мусіла переїздити з одного міста до другого: в Мутениці, Чейковиці, Чейчі та інші міста. Р. 1852 у них народився ще син Мартин, а р. 1854 — Людовік.

Томаш виховувався під впливом двох стихій: слов'янської й німецької, однак з перевагою слов'янської.

Про свою національну принадлежність сам Т. Масарик пише так: «гадаю, що по крові я чистий словак, без жадної мадярської або німецької домішки, хоч мати змолоду краще говорила по-німецьки, ніж по-чеськи... дома розмовляли завжди по-чеськи, а молилися по-німецьки; мати ніяк не навчилася молитися по-

чеськи і до самої смерти мала тільки німецького молитовника... по-чеськи читати й не пробувала... Ми, діти, з батьком ніколи не говорили по-німецьки, а тільки з матір'ю. Писали матері теж по-німецьки»*).

В Чейковицях щостилітній Томаш почав ходити до німецької школи, бо іншої не було, але швидко познайомився й сприятеливався з сином тамтешнього землевласника, з яким далі й учився окремо.

В той час Томаш перечитав багато всяких книжок, особливо з історії Чехії та Угорщини, які вперше розвбудили в ньому любов до минулого своєї батьківщини; вивчив по старому атласу всі місця Австро-Угорщини, склав ім осібливий список і пробував скласти мову, яка була б усім зрозуміла. Вигадав на-віть для неї цифряну азбуку.

Захоплюючись лицарськими книжками, уряджав з дітьми війни, турніри і т. п., на яких разом з товаришем, маючи осликів і подаровану паном уніформу, виступали, як генерали. Инколи вони забиралися до старого порожнього костелу й уряджали там службу божу, казання та ріжні церковні церемонії.

На дев'ятому році Томаш втратив свого товариша й повернувся до школи, де вчився першим. Шкільний інспектор порадив матері віддати хлопця в дальшу науку, щоб вивчився на вчителя.

Десятилітнього Томаша віддали до нижчої двохкласової реальності школи в Густопечах, де його записано, як сина «господарського драба». Із книжок, які прочитав там Томаш, особливо вподобався йому підручник фізіогномії для учителів по Лаватеру з відомостями із френології. Томаш вивчив його майже на пам'ять, і давав характеристику товаришам на підставі порад френології, оглядаючи їх черепи, обличчя, бороди, пальці й інш. В наслідок того не нашов собі ні одного приятеля, бо всі згідно його френології мали якісь вади.

Вихований матір'ю в антисемітизмі Томаш не раз приглядався до рук жидівських дітей, чи не помітно на них крові, але по-

*) Slovenské hlasys. Стаття Slovenské vzpomienky, Petrohrad 1917. 9/22 липня.

божність одного з товаришів, який під час екскурсії покинув товариство, щоб в закутку помолитися, так вразила його, що він змінив своє відношення до жидів: не міг уже допустити, щоб побожні люди були лихими.

Р. 1863 Томаша вразила польська революція: читав про неї, що де міг, мріяв про її діячів — Лангенвича та Пустовойтівну, і вчився польської мови.

Скінчивши двохкласову реальну школу в Густопечах, тринацятилітній Томаш не міг вступити в учительську семинарію через недостачу літ (треба було шіснацять) і вернувся додому до Чайковиць, де «почав практикувати на вчителя»: помогав учителеві в школі, вчився грі на скрипці і т. ін. Однак через два місяці мусів кинути, бо учитель наклав на його багато праці.

Батькові не подобалось чекати, поки Томаш доросте шіснадцять літ, щоб вступити до учительської семинарії, і він вислав його з матір'ю у Віденську до слюсаря, де Томаш мав учиться 4 роки.

Томашеві майстерство не сподобалось. Цікавіше було «проглядати книгарські оповістки, читати наезви книг, пригадувати їх під час праці й обмірювати їх зміст», *) піж слухатися пана майстера. По вечорах читав він свої привезені книги, шукав певний час писарської праці, але не пощастило. Врешті один з товаришів по кузні вкрав його книжки, в тім числі й любиму фізіогноміку. Томаш цього не витримав і втік додому. Батько віддав його в науку до коваля в Чайці Антоніна Бенеша. Наука й там була невесела. Не раз двірські наймити, невдоволені Томашевим батьком, який був над ними пригінчим, зганяли свою лють на Томашеві попотилицями за недобре забитого до підкови цвях та глузували над «збіглим студентом».

Старший товариш по кузні, якому Томаш роздував міх, розповідає, що вставали вони рано, о 4 годині, щоб вчасно налагодити наймитам усе їм потрібне; «Томаш, коли мав вільну хвильку, зараз брав якусь книжку або газету, кудись залязив і читав. Навіть при праці одним оком дивився на міх, а другим у книжку, коли розуміється були ми самі в кузні, бо наш старий майстер Бенеш не міг того бачити».

*) Curriculum vitae, подане р. 1875 до Віденського університету.

Томаш не любив свого ремісництва. Зустрівши раз коло кузні свого вчителя, він пригадав наново свої мрії про науку й після одної сумної історії, коли він закував коня, а наймити надавали йому за те досить попотилишників, Томаш залишив старому Бенешові в кузні гарно написаного листа, в якому повідомив, що кидас кузню і йде до школи.

З намови Томашевого вчителя батьки віддали його р. 1864 вдруге на «учительську практику» до школи в Чейковицях, де Томаш не отримував жадної платні, а Іжу приносила йому з дому мати та инколи батьки учнів, що були вдячні молодому практикантові за увагу до їх дітей.

Томаш не тільки навчав дітей у двох класах, а й виконував обов'язки органістого, допомагав священникові на похоронах, учився французької мови, грати на скрипці і т. і. Священник швидко став дорікати Томашеві, що «навчач дітей всяким глупостям і новинам: наприклад, що земля крутиться навколо сонця, а не навпаки.» Діти розповідали про Томашеву науку дома, перелякані матері скаржилися попові, а піп уже карав Томаша. Однак батьки дітей виступили в оборону молодого вчителя й послали до нього депутатію, щоб і далі так учив, як раніш, ба жаючи, щоб Чейковиці дожили до того, «коли з його учнів вийде найбільше капралів і вояків».

До чотирнадцяти літ Томаш не мав жадної національної свідомості. На існування словацької й німецької мови дивився, як на нормальнє з'явище. Про суперечку між німцями й чехами та словаками нічого не знат. Однак відчув швидко соціальну ріжницю між словацьким сільським населенням і німецькими панами. Бачив, як його батько й товариші пригноблені не тільки працею, а й станом своїм (навіть для віddання сина в реальну школу батько мусів брати доввіл у пана); як намагалися вирватися з того становища; бачив розкошування панів-німців та їх визиск працюючих і покривдженіх словаків,—і став відчувати ненависть до панів. Соромився, коли помічав запобігання словаків-селян перед панами-німцями. Побачивши, як пани після ловів кидали словакам загонщикам макарони, а ті наввипередки

видирали один у другого, «ніколи вже — пише сам — не йшов дивитись на лови і зненавидів панів. Тим більше, що батько не міг витримати служби». «Не раз плакав в дитячій злобі — маючи тринацять років і куючи неясні плани помсти за те, що дробянський урядник Гейsek покарав моого батька ні за що»*).

Живучи на кордоні між Моравою й Словаччиною, Томаш поволі помітив ріжницю в словацькій і чеській вимові, одежі та звичаях; особливо це кинулося йому в очі в Чайковицях, передмістя якого — Подборов було вже словацьке. Співчуваючи завжди підборовцям, Томаш помітив, як сам пише, що «Чайковиці мають зовсім інше наріччя, іншу одежду» «В народній одежі сам не ходив; у Годоніні здавна держалися міщанського звичаю, але копчанська бабуся, коли одвідувала нас, приносила мені в дарунок широкі «гате» (народні штани), які я надягав на ніч»**). А в кешені носив завжди кривого словацького ножа, яким умів «добре орудувати».

Перебування в Чайковицях польських уланів звернуло Томашеву увагу на подібність польської мови до чеської. Але Томаш над тим серйозно не задумувався.

«Перший забліск, але тільки забліск національного почуття — як пише сам — відчув у Чайковицях під впливом священника Сатора, в церкві, на похоронах... в дитинстві ріс без національного почуття. Тільки священник Сатор інколи висловлявся проти німців, власне проти панів у замку та проти управителя школи й його родини, що розмовляли тільки по-німецьки. Сміявся в мене, що я там «кустітандую» (панні й пані кажу: *küss die Hände*); я сам з священником згодився, але мое почуття було соціальнє, а не національне. Мені боліла противна неприродність і чужинецька надутість воїх тих церемоній»***).

Управитель школи й священник між собою ворогували, бо перший підтримав німецьку партію, а другий народну словацьку. В ту суперечку вони втягли й Томаша, який врешті став на сторону священника, що очевидно й було його першим кроком національного самоусвідомлення.

* Prof. T. Masaryk.—*Slovenské vzpomienky*.

**) Ibidem.

***) Ibidem.

В ті часи Томаш більше цікавився релігійним питанням. Змалку він був вихований матір'ю та місцевим священиком в побожності. Фанатичний священик Сатор в Чейковицях збільшив Томашеву релігійність так, що Томаш переконав дружину свого колишнього учителя-майстра кovalя Бенеша, німку й лютеранку, перейти на католицтво. Однаке сам Томаш щодалі відчував все більший неспокій в своїй душі. Раз в старому календарі він вичитав про святі міста в Росії. У нього виникло питання, як можуть бути святі міста у некатоликів? Самогубство двірського візника, який повісився на брамі воровні, так його вразило, що він з того часу не переставав міркувати над проблемою самогубства. Легковажне поступовання у щоденнім житті любимого релігійно-фанатичного і вродливого священика Сатора, до якого жінки липли, як мухи, і придбання ним дітей без подружжя, матеріялістичні й егоїстичні розмови католицьких священиків під час всяких гостин і т. ін. змушували Томаша серйозно замислюватися над справами церкви й релігії, переоцнювати цінності, міняти свої первісні погляди, шукати правди. Релігійні питання стали первісним матеріалом для вправ його природженої критичності.

При виконуванні релігійних обрядів Томаш уживав латини механічно, не знаючи мови, а тому й неправдиво. Найшовши якогось старого катехізиса, він почав вивчати в нього читати на пам'ять. Не розуміючи їх, звернувся до священика Сатора за порадою; той дав йому латинсько-слов'янсько-мадярсько-німецького словника. Томаш став учити в нього слова напам'ять, догадуючись про правила відміни їх із розмови з Сатором. Таким способом він досить вивчив латину і на весні р. 1865 витримав іспит при німецькій гімназії в Страшницях, як приватиста, а в осені того ж року вступив до другої класи німецької гімназії у Брні.

2. Гімназіальна освіта.

Учитися в Брні було не легко. «Перше півріччя — як сам пише — прожив у невимовній біді», але вчився добре. В третій класі здобув невелику стипендію лицаря Вокрзала й

був звільнений від платні. Жив спершу разом з іншими гімназистами у шевця Кмента, з яким ходив на збори «Католицького Єдинання», де слухав промови про католицький соціалізм, що стало, як сам пише, початком його соціалізму. Згодом жив у канцелярського слуги Таймера.

«В Брненській німецькій гімназії докладно ознайомився з національними противенствами, які існують між чехами й німцями: з одного боку — практично в школі і в Брні взагалі, а з другого — із літературі»*).

«Брно по мові не було німецьким, але промислове і що більше втрачало на промисловості, то більше зискувало на чеській національності». Заможні верстви горнулися до Німеччини, а робітничі твердо держалися чеської свідомості.

В гімназії писали Томаша спершу чеською вимовою *Masářík*, подекуди *Massařík*, а то навіть мадярською — *Massarzik*, але зрешті на підставі первісної метрики стали писати по-словачьки *Masaryk*, що Томаш і прийняв на все життя, бо, як сам пише, «відчував, що я походженням словак»**).

По рекомендації учителя математики поліцеймейстер м. Брна Лемоньєр взяв Т. Масарика на поміч своєму кривому синові, що вчився в одній класі з ним. Лемоньєр був освіченою людиною і мав велику бібліотеку. Під його керовництвом Т. Масарик в позашкільні години, не гаючи часу на забавки з товаришами, студіював німецьких класиків, а особливо Лессінга, а далі перейшов до природничих наук та вивчення чеської, французької, польської й руської мов. До вивчення польської мови спричинилося ще й повторне захоплення польською революцією в наслідок оповідань одного з його шкільних товаришів поляка.

Вивчивши польську й руську мову, Т. Масарик став де-що заробляти перекладами з них, а oprіч того, писав вірші і навіть якийсь роман. Шкільна наука його зовсім не задоволяла, через те він шукав васпокояння своєї цікавості в самостійному вивчені природничих наук, од яких перейшов до філософії. В ті часи розвгорівся саме бій за дарвінізм, і молодому

* Prof. T. Masaryk. Slovenské vzpomienky.

**) Ibidem.

філософові було досить матеріалу для випробовання своєї здібності до критицизму. Т. Масарик вражав товаришів і учителів свою самостійністю в поглядах та поступованні.

Р. 1866 розпочалася пруссько-австрійська війна. Т. Масарик під впливом загального обурення прусаками; разом з своїм земляком Досталем записався в доброхотники переконавшись однак в тому, що й друга сторона дбає тільки про свої егоїстичні інтереси, він одійшов від усього. Батька ж його за «недержавний» спосіб мишлення де-який час тягали по всяких урядах.

Коли прусаки вступили на Мораву, Т. Масарик пішов у слід за відступаючим австрійським військом, захищивши Чейковиці від прусацької руйни написом, зробленим вугіллям на першому будинкові коло шляху: «тут холера».

Під час бою коло Голіча Т. Масарик, достаючи в темноті з криниці воду для раненого австрійського старшини, пробив собі праве коліно на цвях, не міг швидко йти й попав у полон до прусаків, які поклали його в лічницю у Пресбургу. Коли Т. Масарик видужав і вертався додому, недалеко Чейчі на нього напав якийсь грабіжник і вдарив ножем у бік. Однак дужчий Масарик прогнав його.

Після цих пригод вернувся Т. Масарик в Брно й продовжував науку далі.

Як і раніше, вона його не задовольняла, а разом з тим критичні здібності вимагали матеріалу для заспокоєння цікавості. Тому Т. Масарик часто сперечався по всяких питаннях з учителями.

Так наприклад: один учитель вимагав читати латинь німецьким способом. Масарик став доводити неоправданість цієї вимоги й читав, а за ним і інші, на чеський лад. За це йому зменшено отмітку в поведінці, але Т. Масарик після того обернувся в провідника чехів-гімназистів. Другого разу здалося одному вчителеві, що Т. Масарик сміється під час його викладу. Т. Масарик довів, що то лише промінь сонця, вдавши на його окуляри, так освітив лиць, немов би воно сміялось і зауважив, що учителеве твердження є тим, що в логіці називається

помилковим 'висновком'. Третього разу Т. Масарик закурив коло школи особливий препарат, який радили курити для оздоровлення легенів. Директор гімназії гадав, що він курить тютюн і напав на нього. Т. Масарик знов довів, що той згідно логіки «зробив помилковий висновок».

В своїх міркуваннях про релігійні справи Т. Масарик врешті дійшов до переконання, що сповідь непотрібна, і заявив шкільному священникові, що більше до сповіди не прийде. Добрий священник намагався переконати Т. Масарика, ходив на розмову з ним додому, правив службу божу за його «опам'ятання». Однаке нічого не помогало. Тоді директор гімназії залишив Т. Масарика до себе і сказав: «Знаєте, Масарику, ви ще учень, а тому мусите слухатися. Як станете на свої ноги, робіть, що хочете. Однаке чому б вам тепер формально не задовільнити вимоги? Я тим попівським фокусам також не вірю, але як урядовець виконую їх». — «Wer gegen seine Ueberzeugung handelt, ist ein Schuft» («Хто всупереч переконанням чинить, той — негідник») — одрізав Т. Масарик. Директор кинувся на нього з кулаками, але Масарик вхопив коло печі заливну кочергу й поставився до оборони^{*}). За це мав бути звільнений з гімназії, однак, на прохання поліцеймейстера Лемоньєра, одержав пропозицію йти вчитися до іншої школи.

В осени р. 1869 Лемоньєр переїхав на посаду поліцеймейстера до Відня. З ним перебрався до Відня й Т. Масарик, який вступив там до 6 класи гімназії, ^{**)} де опинився найстаршим.

У Відні Т. Масарик, як і в Брні, не раз вступав у ріжні суперечки з учителями, особливо з учителем філософії Конваліною (чехом).

Намагаючись поповнити свої знання поза гімназією, Т. Масарик ходив до університетської та інших бібліотек, через що не раз пропускав лекції в гімназії. Найбільше цікавився історією

*) D-r Jaromír Doležal. Masarykova cesta životem. I. 15.

**) Цікаво, що з цієї класи вийшло три піменських міністри, один міністр-президент і чеський президент республіки.

та філологією, а німецькі його писання учитель ставив за взірець іншим.

«Шкільна логіка, психологія — пише в своїх споминах — зовсім мене не заспокоювали. Наймилішими заняттями моїм було читання чеського перекладу «Історії матеріалізму» — Ланга, яку й пописав я скрізь своїми увагами»*). Помимо того вчився англійської мови й давав лекції руської мови в одній руській родині.

Релігійні питання також не переставали хвилювати його.

Р. 1870 папа Пій IX оповістив себе непогрішим, а тим часом італійці в боротьбі за національну волю виступили проти нього й захопили Рим. Європа не стала на оборону папи, опріч «найхристиянішого» короля Франції Наполеона III, якого побили «варвари-протестанти» німці. «Непогрішимий божий намісник» і «найхристияніший» король були розбиті. Як це могло статися? Або католицький бог безсильний захиstitи їх, або вони нічого спільногого з богом не мають, тоб-то, католицька віра неправдива.

Т. Масарик розвязав для себе ці суперечності в той спосіб, що заявив священників: «Я нової доктрини про папську непогрішність не приймаю й залишуся старокатоликом. Поскільки ж муши ходити до церкви (костелу), то буду ходити до православної». В журналі 7 класи Віденської гімназії проти Масарикового прізвища в графі про релігію стоїть «*griechisch-uniert*», але в другім місці цей запис перекреслено й надписано «*ekatholisch*»**).

Під час перебування в гімназії Т. Масарик познайомився з Алоїзом Шемберою, професором чеської літератури у Віденському університеті, куди ходив слухати лекції, а також із слов'янофільськими писаннями Коллара, під впливом яких міркував про нав'язання звязків з Росією. В 7 класі віддався слов'янським студіям і звернув особливу увагу на становище словаків під мадярами й німцями, що довело його до остаточного національного самоусвідомлення.

*) *Curriculum vitae*, p. 1875.

**) Dr Jaromír Doležal: *Masarykova cesta životem*. I. 18.

3. Вища освіта.

Р. 1872 Т. Масарик скінчив гімназію і вступив до Віденського університету, куди не раз ходив слухати лекції ще гімназистом. Перші два семестри слухав класичну філологію та слов'янознавство (у Міклошича), але швидко переконався у мертвечині класицизму. В той же час на нього зробила велике враження Світова вистава у Відні. Досягнення поступу змушували його глибоко замислюватися над життям. Тому він покинув мертвий класицизм і цілком віддався філософії, бо «котів завжди, як сам пише, бути чимсь іншим, ніж учитель, щоб вільно, без великого риску, філософствувати». Разом з тим цікавився природничими науками, господарськими, державними, теологією і вчив мови. Опріч тих, що раніше почав, став учили санскрітську й староарабську, бажаючи вступити до Орієнальної Академії, щоб піти в дипломати. Однак його туди, як візникового сина, не прийняли.

Для заробітку Т. Масарик учив дітей у радника Англо-Австрійського банку, жида Шлезінгера.

В університеті товарищував з кількома чеськими й німецькими студентами. «Цей гурток не був великим, бо Масарикове ярмо не було солодким. Його товариство не могло бути великим, але в поважних людей. Не займалися пльотками»*).

Змалку Т. Масарик звик керувати своїми товаришами. «Що хлопець мав бажання керувати іншими, в тім нема сумніву» — пише Гербен. «Воно виросло з умов життя, в яких Масарикові доводилось давати провід над іншими (в дитячих грах, в боротьбі чайковичан з словаками, в Брненській гімназії і т. і.). В наслідок того сталося так, що Масарик навчився бути самотійним, не оглядатися на інших, не турбуватися їхньою згодою чи неагодою»... «Хто був близький до Масарика, мусів йому піддаватися»**).

Вільний від науки час Т. Масарик віддавав поліпшенню справ Чеської Академічної Спілки, що після чотирьохрічного існування при невеликій кількості членів стала вже занепадати.

*) Dr. Jan Herben. T. G. Masaryk, ст. 25.

**) Ibidem, ст. 38.

В ці часи остаточно оформилась національна свідомість Т. Масарика; він активно став до праці на користь національної культури. Р. 1872 Т. Масарик організував при Спілці ораторсько-письменницький клуб, в якому під іменем Властіміла*) Масарик читав лекції (3) «Про історію філософії та філософію Гартмана». Р. 1874 уряджено було 50-літній ювілей Колларової «Дочки Слави» і т. ін. Того року Т. Масарик став головою Чеської Академічної Спілки, при якій по його ініціативі засновано 5 клубів: 1) розваг, 2) стенографічний, 3) руський, 4) правничий та 5) філософсько-літературний, аoprіч того оркестр. В своїх споминах, написаних по-словацьки, Т. Масарик згадує, що «коли був старостою Академічної Спілки, то на сходинах товпилися ми, словацьки, докупи й співали словацькі пісні. Мій колега з Бзенца завжди гукав: «Словаки» — і враз співалося по-словакськи. В книзі жадань (як що ще існує) з перших часів моого побуту у Відні, є моя бажання, записане досить зле по-словакськи**).

Т. Масарик подбав, щоб Академічна Спілка стала осередком інших чеських організацій у Відні, для чого члени Спілки входили в останні і уряджали там всякі лекції й доклади, особливо в околицях міста серед робітництва. Р. 1875 Т. Масарик прочитав у Слов'янській беседі лекцію «Про самогубство».

Разом з тим Т. Масарик пропагував ідею злуки всіх слов'янських академічних Спілок у Відні. Був навіть для того обраний організаційний комітет, який виробив проект статуту, здобув згоду всіх слов'янських Спілок, але поляки не погодились, щоб в об'єднаній Спілці коли-небудь управа вживала руської мови, і на тім справа розпалася.

Осередок духового життя чехів у Відні купчився навколо професора чеської літератури Алоїза Шембери. Т. Масарик часто бував у нього, розмовляв на всякі наукові й політичні теми і вперше од нього почув думку про неправдивість Краледворського рукопису.

Влітку Т. Масарик їздив на вакаціях до батьків у Клобоуки,

*) Властіміл — Вітчинолюбець, псевдонім взятий по тогочасному студентському звичаю під впливом захоплення романтизмом та ідею національного відродження.

**) Prof. T. Masaryk. Slovenské vzpomienky.

де помимо праці разом з іншими студентами уряджав театральні вистави й інші забави. «Пив вино, як ми, — згадув тамтешній його приятель Гербен, — співав з нами і по виставі не раз бував в танечному колі. І можу сказати, бо розуміюсь на тому, танцюриста був елегантний. Взагалі був елегантний чоловік... Тим, що нічим не показував себе вище нас, піднімався якраз над нами, і ми почували себе при ньому не цілком вільно. Що нам студентам особливо імпонувало, то це, як Масарик поводився з так званими поважними громадянами міста Клобоук, також і з найвищими урядовцями: суддею, скарбовим інопектором, контроллером, поштомейстером і т. і. Страшно зверху: на улиці привітав і досить, в товаристві іх наче не бачив або поводився з ними так погірдливо, що ніхто з них до нього не наблизяється. Йому противне було товариство іх не тільки через формальність та надутість урядовців: він просто викачував свою заневагу людям, що повинні були виховувати людей і не виховували, вести, а не вели, тільки судили, збріали податки й визначали покути.

Завжди негативно ставився до попів — одпихав іх очима. Густопечського окружного гейтмана (начальника). Масарик прийняв так, немов би зроду не чув, що таке окружний гейтман. Так його ігнорував»*).

В університеті Т. Масарик намислився йти в професори, і тому все більше віддавався науковій праці. Р. 1874 він звернувся до редактора чеського журналу «Освіта» з листом, в якому писав: «Студію філософію: хочу здобути професорську катедру на високих школах, коли можна напих; гадаю також, як і кожний інший, що можу якось допомогти своїй батьківщині. Маю подекуди окремі погляди; думаю, що не досить звичайної філософії, як науки, треба покласти основи, чи філософія взагалі потрібна. До такої думки дійшов на підставі пильних студій класичної, англійської та французької філософії, а також бачучи те, що тепер за філософію «продажається»**).

*) Dr. Jan Herben. T. G. Masaryk, ст. 28.

**) Dr Jaromír Doležal. Masarykova cesta životem. I. 23.

Т. Масарик запропонував редакції до друку свою лекцію про Шопенгауера й проти пессимізму, який ширився в Чехії. Масарик вважав шкідливим, щоб малий народ, який мусить боротися за свою країну майбутність, піддавався пессимізові. Редакція відмовилась прийняти рукопис, попрікнувши Т. Масарика, що хоче бути чеським письменником, не знаючи добре чеської мови. Не зважаючи на це, Т. Масарик вислав до редакції другого листа, в якому доводив, що може хтось таки з його праць певний ужиток матиме і пропонував до друку статтю про «Самогубство». Редакція захадала прислати рукопис, але не надруковала його, бо думки Т. Масарика не пасували до її консервативного напрямку.

На початку Р. 1876 Т. Масарик подав свою дисертацію «Das Wesen der Seele bei Plato. Eine kritische Studie vom empirischen Standpunkte» (Єство душі у Платона. Критична студія з емпіричного погляду), оклав іспити в відзначенням і здобув 10 березня титул доктора філософії.

Перше ніж більші товариші по Академічній Спілці роз'їхалися після студій по домах, Т. Масарик скликав іх 9 липня до Голендорфу й запропонував скласти тасмну спілку, члени якої пообіцялися б чинити тільки добро людям, з'їздилися б через певний час і розказували один другому, що доброго хто зробив для власного народу і всього людства. Гаслами Спілки поставив слова Бекона: «Наука — сила» та чеське гасло: «Правдою до права». Учасники зборів: Симон Гаєк, Альфред Шлевінгер, Вшетечка, Т. Масарик, Людовік Масарик та Томаш Вейгнер з тим погодилися і підписали умову з'їхатися 1 вересня р. 1890 в 12 годин в умовленому місті, щоб дати спровадання, що хто доброго зробив. Однаке той намір не вдійснився.

4. Підготовка до професорства.

Р. 1876 Т. Масарик виступив в Моравській Орлиці з дев'ятьма політичними статтями, підписаними «Д-у» на тему «Теорія і практика», в яких широко критикував політику тогочасних чеських послів у Віденськім парламенті, зазначаючи разом з тим у листах до приятелів, що так само незадоволений він з політикою німецької.

Відділ Чехословацької Народної Ради в Київ р. 1917. В середині проф. Т. Масарик, праворуч од нього Голова «Союзу Чехословецьких організацій в Росії» др. В. Гірса.
(Fotoústřední Památníku Odboje.)

Проф. Т. Масарик у Київ р. 1917 в оточенні членів Відділу Чехословацької Народної Ради і вояків, учасників бойовища під Зборовим. В першій лаві зліва направо: (сидять) др. Патейдль, проф. Макса, Ю. Клецанда, др. В. Гірса, проф. Т. Масарик, п. Червеній, К. Медек.
(Fotoústřední Památníku Odboje.)

Того ж року в Моравськім студентському альманахові «Зоря» вміщено його статтю «Платон, як патріот», про яку критика вказала, що вона написана «в таким підняттям та запалом, які належать лише душі здібній до шляхетства, зайнятій ідеями, працьучій до високих цілей».

Це були перші твори Масарика, друковані чеською мовою. Сам Т. Масарик про них писав: «Стиль мій не добрий, бо я ніколи не був у слов'янській школі, а до того ж вихований не серед чехів; тому не маю тієї гнучкості в мові, якої сам жадаю».

Р. 1877 Академічна Спілка старанням Т. Масарика та його товаришів видала «Альманах» на ославу 70-ліття професора чеської мови Віденського університету Алоїза Шембера. В тім альманахові вміщено статтю Д-ра Властіміла Масарика «Про поступ, розвиток і освіту».

Для удосконалення в науці Т. Масарик намислився поїхати за кордон і звернувся до Міністерства Освіти з проханням про стипендію. Міністерський радник, ображений тим, що Т. Масарик називав його не «*Sektionschef*», а тільки «*Stationschef*», неохоче на це відповів: «Філософ може прочитати пару книжок і немов би побував за кордоном». —«Дуже прошу, скажіть мені назви тих книжок, то я їх собі куплю», — одрізав Т. Масарик і тим поховав усю справу. Міністерський радник довів, що «таких філософів, які не вміють розріжнити «*Sektionschef'a*», від «*Stationschef'a*» Австрія не потребує»*).

Однаке поміч йому прийшла з іншого боку. Його учень Альфред Шлевінгер здав матуру в віданням і втішений батько вислав сина з учителем на свій кошт до Італії, а потім до Липська.

Перебування в Липську, де було чимало видатних професорів філософії, дало Т. Масарикові багато користі. Він збирався там тримати навіть іспит на доцента філософії, але захворівши від простуди, яку здобув в Італії, рятуючи свою господиню, що впала в річку, мусів де-який час прогляти.

В Липську Т. Масарик познайомився з Карлою (Charlie) Гаррік, дочкою американця Рудольфа Гарріка, директора

* Dr Jan Herben. T. G. Masaryk, ст. 45.

Страхового Т-ва «Германія». Вони жили в однім пансіоні з Т. Масариком. Карла Гаррік училися в Липській консерваторії. Р. 1877 Т. Масарик заручився з нею, після чого Карла виїхала до Америки, а Т. Масарик студіював далі в Липську. Там він зустрічався часто з філософом Чермаком (чехом), по-знакомившися з кількома німецькими професорами спіритистами й гіпнотистами, і переконався від них, що всі їх загадкові з'явища можна пояснити психологічно. Робив сам досліди гіпнотизму, навіть на канікулах у себе дома серед словаків, які стали нарікати, що «робить чорну неміч».

В-осени р. 1877 Т. Масарик повернувся до Відня й уявив посаду суплента в нижчій гімназії, де навчав латині й грецькій мові.

Зимою того ж року подав прохання про доцентуру, додавши працю «Принципи Соціології»; суплентуру покинув, бо формалістика була йому не до душі. Він знов цілком віддався студіям філософії, особливо прислухаючись уваг тодішнього видатного Віденського професора філософії Франца Брентана та уряджуючи окремі виклади в філософії.

Одержанавши звістку, що нареченна, впавши з вова, розхvorілась, виїхав до Америки, перетерпів на морі велику бурю, коли на кораблі навіть казани полопали, але доїхав щасливо, застав нареченну здоровою і 15 березня р. 1878 одружився з нею, прилучивши по американському звичаю до свого прізвища Масарик, прізвище дружини — Гаррік.

Через два тижні молоде подружжя повернулося до Відня.

Пані Масарикова по американському звичаю не одержала жадного віна; тому на новім господарстві робила все своїми руками. Спершу говорила вона по-німецьки, але скоро почала вчити чеську мову, хоч в більшості панувала в родині мова англійська. Пані Масарикова помогала чоловікові перекладати з англійської мови, наприклад, з Юма («Розслід про принципи моралі»), Мілля та інш. Матеріальне становище їх було тяжке. Жили вони в тих лекцій, які Т. Масарик давав приватно, а також в позички, яку зробив Масарикові його приятель німець Ельцель.

Про Масарикове одружіння ходило багато легенд. Два банкери пропонували йому скласти свої доляри в іхніх банках, а влітку, коли подружжя Масариків приїхало на гостину до його батьків у Клобоуки, то з далекого села прийшов селянин подивитися на «бєгпойки» (чорну жінку).

В ті часи, як і раніш, Т. Масарик цікавився справами релігійними. Ще в Відні по вечорах не раз читав біблію, закликаючи для слухання дружину й служницю, а на вакаціях тепер познайомився з священником євангельської віри Цисарем, людиною високої європейської освіти. Багато в ним розмовляв на релігійні й філософські теми і врешті намислився перейти на євангельську віру та стати пастором. Цисар однак доводив йому, що будучи професором більше матиме зможи навчити людей добру, ніж пастором. Т. Масарик з цим погодився, але од першої думки не відступив і того ж таки літа пристав до реформаційної церкви, бо давно визнавав, що «протестантизм рідніший країнам чеським народнім традиціям і більш освічений, ніж католицтво».

Під час канікул Т. Масарик переслабів на тиф, а повернувшись до Відня в листопаді здав свою габілітаційну працю *«Der Selbstmord als sociale Massenerscheinung der Gegenwart. Eine Monographie mit einleitenden Bemerkungen über Sociologie und Statistik»* — «Самогубство, як соціальне масове з'явлення сучасності. Монографія з вступними замітками про соціологію й статистику», яка надрукована була тільки р. 1881 під коротшою назвою *«Der Selbstmord als Sociale Massenerscheinung der modernen Zivilisation»* («Самогубство, як масове з'явлення модерної цивілізації»*).

Твір своєю новизною думки викликав здивування і похвальну критику багатьох професорів. За щоденною заробітковою працею Т. Масарик не мав багато часу на працю літературно-наукову, але не кидав її, і небавом подав професорській раді три теми на габілітаційну лекцію, в яких комісія вибрала: «Геневу Платонового вчення про анамнезу».

22-го березня р. 1879 Т. Масарик прочитав вступну лекцію

* По-чеськи вийшла через 23 роки.

на вказану тему й був затверджений доцентом філософії Віденського університету.

3-го квітня того ж року у Масариків народилась дочка Аліса, а через рік (1 квітня) син Герберт. Т. Масарик любив за склянкою чаю проводити вечори в оточенні родини та де-кого з студентів і знайомих. Серед цих студентів бував і тихий, замислений Флеш з Брна, який дуже любив Масарика. Згодом (р. 1884) він скінчив у Берліні самогубством і одпісав весь свій маєток (62.000 золотих) Т. Масарикові, який значну частину з його роздав бідним. Противники Т. Масарика обвинили його в смерті Флеша, як «філософа самогубства».

В ті часи Т. Масарик цікавився не тільки науковими, а й політичними справами. Його приятель Ельцель пише: «уже як доцент, Масарик був революціонером, республіканцем і космополітом. Багато тоді одвідували його руські. Тодішні національні відносини були йому вузькі. Він стояв за най ширше загальне народне виховання, освіту й рівноправство жінок та за найдемократичніше право виборів».

Р. 1880 Відень захоплювався гіпнотизмом. Т. Масарик прочитав на цю тему у «Слов'янській беседі» лекцію, яка швидко надрукована була в Празі Оттом під назвою «Про гіпнотизм». Ця книжка звернула на себе увагу професора Квічали, який був у Відні уповноваженим чеських професорів в Прагі. Він одвідав Т. Масарика й порадив йому перейти до університету в Празі.

В Празі тоді точилася боротьба між чехами й німцями за університет. Чехи домагалися розділу Пражського університету на чеський і німецький. Т. Масарик був проти розпорощення наукового огнища, але за широку його реформу, де б вільно могли викладатися всякі науки людьми різних національностей, різними мовами.

Р. 1881 він виступив на зборах чеського студентства, скликаних Академічною Спілкою в справі урядження чеського університету і доводив необхідність утворення останнього по нових зразках, американських, доступного широким колам людності, що саме чеському народові особливо потрібно, вказував на греків, які не мали державних трафаретних шкіл, а зате

високо плекали ріжні науки. Однаке більшість присутніх з ним не погодилась, домагаючись державного австрійського трафарету.

5. Професорська діяльність.

Р. 1882 пражський університет поділено на чеський і німецький.

Трактат про «Самогубство» зробив Т. Масарика відомим серед учених і його закликали читати лекції до німецького університету в Чернівцях та до чеського в Празі.

Т. Масарик поїхав до Праги, хоча «почував себе не досить підготовленим у мові, бо до того часу — як пише в споминах — студіював тільки по-німецьки. Та знов же й боявся Пражського закутка. Було мені в Празі спочатку вузько. Зайшов раз до літнього театру. Гра і способи там просто одвертали. Проте старався міркувати про все холодно й спокійно».

Міністерство Освіти, надіючись, що Т. Масарик, вихований в німецьких школах, «буде спокійнішим елементом серед чеського професорського складу», іменувало його екстраординарним професором. Т. Масарик мав тоді 32 роки. Опірч німецької та чеської мови, він говорив уже й писав по-англійськи, французьки, руськи, польськи, італійськи й арабськи. Колишній Масариків учитель в Брна Ганачік, почувши про призначенння Масарика професором, сказав: «Боже мій, хто б міг сказати, що з того негідника щось вийде!»*)

В чеськім громадянстві в той час точилася найгостріша партійна боротьба між старочехами й молодочехами. Доходило до того, що старочеські журнали не містили платних книгарських оповісток, коли там вказувалися твори молодочехів, і навпаки. А тим часом бракувало ясної політичної думки, скрізь панувало дрібничкове політиканство, фальшивий, крикливи патріотизм безкритичний націоналізм і взаємне підозріння в зраді, безпідставне обвинувачення, і т. і. Поруч з тим кидалося в вічі, запобігання перед владою, боротьба на словах і переборщена лояльність в поступованні, в громадській і політичній роботі.

*) Dr Jan Herben. T. G. Masaryk.

В такі тяжкі громадські відносини попав Т. Масарик, не будучи ні старочехом, ні молодочехом.

Під час перших одвідин своїх колег почув уже од них нарікання одного на другого та всякі застереження проти других.

16 жовтня р. 1882 він прочитав вступну лекцію «Про Юмів скептицизм», яка наступного року надрукована під назвою «Počet pravděpodobnosti a Humeova skepce co historický uvod v teorii indukce» (Розрахунок імовірності та Юмів скептицизм, як історичний вступ до теорії індукції). Після того розпочав низку лекцій в студентській Спілці «Юнгман» про французького філософа Б. Паскаля, який боровся з езутами, але доводив, що розумові не можна вірити в справах релігійних, бо релігійність залежить не від розуму, а від почуття.

Закінчив свої лекції Т. Масарик запитом: «Чи не кращий трохи для народів пуританізм або «чеське братство», ніж та моральна поблажливість, яку тепер проповідують багато людей? Кого краще брати за взірець для життя: скептичного Юма чи гаряче віруючого Паскаля? Коли б я це питання поставив собі, то одного разу брав би Юма, а другого — Паскаля, бо життя людське таке, що інколи розпалює душу нашу й шукає заспокоєння в краях надземних, а інколи тішиться в щоденно-го буття земного і в ньому має заспокоєння. Чи не створила б філософія напів Юмова а напів Паскаleva, основана на духові, такого душевного стану, який би вважалі задоволівлив і розум і почуття?»

Провідну ідею чеської історії Т. Масарик вбачав в розвиткові життя на засадах «чеського братства»: повного народоправства, вільної самоуправної громади, волі віри, любові до ближнього і т. і.

Т. Масарик сам до всього ставився критично (оригінально вияснював погляди французьких та англійських філософів, критикував німецьких) і того самого вимагав від своїх слухачів. Закликав усіх жити свідомо, продумано, не рослинним життям без цілі, але вияснивши, що для чого існує, для чого живе кожний в нас; вважалі не приймати нічого безkritично, на віру.

«Не вірте мені сліпо, а міркуйте самi!» — казав слухачам, «але як продумасте і визнасте правдивим, вірте тому, захищайте його без страху проти всіх».

Масарикові лекції збиралі повні автодорії, та й по-за лекціями молодий професор багато часу уділяв на розмови з своїми слухачами, закликав студентів до себе додому на розмови про ріжні справи (в тім числі й про половині відносин та проституцію), ставлячи їм просто питання: «Ну, так як про це думасте, панове колеги?» Тогочасне студентство, незвикле до такої поведінки професорів, спершу дивувалося, ніяковіло, але поволі навчалося критично ставитись до всього.

Масариків земляк доктор Гербен в своїх спогадах про професора Масарика пише: «Такого професора, як живу, не бачив. Влітку на відпустці стрілець та ловець риби, а в Празі запеклий «Сокіл». Виглядав швидче, як бравий студент, молодий, стрункий, елегантний, дорослий юнак. Йдемо з ним по дорові, розмовляєм про чеську історію, про красне письменство — на раз рів поперек дороги... дивишся переходу, а університетський професор — гуп через рів, а ти стоїш позад нього, як старий педагог! Професор філософії, а скакає через рів.

...Коли кого витягне на прохід, то досить попоганяє: з Кралевських Виноградів через Жижків на Летну і через Градчане назад пролетів, як птах, а при тім, поруч жартів і сміху, розв'язуються важні питання...

...Рано лежиш і хропеш в тім найлінившім та найважчім сні, який знає всякий, хто з вечора сидів у смороді накуреної пиварні. Нараа давінок. Листоноша чи хто той нестриманий порушитель спокою? — Професор Масарик! Шість годин, а він уже вертає в ранньої проходки і хоче щось сказати... Він не курив, не пив, до пиварні не ходив. Завжди при праці. Що нас усіх притягало й вабило до нього, так це його наукова й особлива повага, а найбільше ті чари, які були для нас усіх в дотеперішнім громадянстві цілком нові — щирість, весела думка, прямота, чутливість і моральна чистота. Професор Масарик ніколи не крутив, коли хотів комусь сказати гірку правду, часом гіркішу за перець. Все казав просто в очі, так що чоловік аж згинався від того. А при тім не вдавав з себе про-

повідника, не говорив ависока, не ставив себе за взірець. Не виносив фальші і не давляв у своїм товаристві жадного двомістовного слова. Всю тією повагою в житті здавався нам подібним до Толстого, через що називали його «духовним пастирем».

Т. Масарик скрізь пропагував критицизм і дискусію, чим накликав на себе невдоволення інших професорів; так наприклад, раз на зборах філософського Т-ва, після публічного викладу проф. Дурдіка про «П'ять найвидатніших філософських з'явниць XIX віку» — заявив, що докладчик не згадав Конта. Дурдік образився й більш до філософського Т-ва не приходив.

До німецьких філософів ставився особливо критично, чим дав підставу для доносу в міністерство, що «вороже ставиться до німецької філософії й говорить про неї погірдливо».

Не бувши сліпим «патріотом», Т. Масарик тверезо дивився на тогочасний стан чеської культури і замісць ледарського самовдоволеного кадила на її ославу, критично вказував на її недохватки та конкретною працею намагався усунути їх.

Бачив низький стан чеської науки і для її розвитку організував р. 1883 науковий часопис «Athenaeum», навколо якого зібрали найенергійніших чеських учених, прозваних вгодом «атенчиками». В першім числі «Athenaeum'a» вмістив свою статтю «Як звеличити нашу наукову літературу», де визначив, що чеські високі школи без академії наук не можуть існувати і що одного університету мало, потрібно, принаймні, два.

Студенти не мали університетських підручників чеською мовою. Т. Масарик із своїх лекцій склав підручник «Základové konkretné logiky» (Основи конкретної логіки) і р. 1885 сам його видав, чим змусів інших професорів робити так само.

Помимо університетських лекцій Т. Масарик читав і писав, де тільки приймали: в «Lumiř'u» р. 1884 «O studii děl basnických» («Про вивчення поетичних творів»), в «Politik» — «Mehr Gewerbebildung» (Більше промислової освіти); організував і вів видання в Оттом великого наукового словника, закликав усіх до більшого ознайомлення в слов'янською літературою, заснував

р. 1885 «Товариство видання письменних пам'яток релігійного поступу народу», ганьбив «патріотів» і «учених», які перед народом нарікали на німчизну, а потайки списували німецькі книги.

Багатьом подобалася Масарикова одвертість і критика недохваток чеської культури, але більшість поставилася до того вороже, особливо після його виступу проти правдивості Краледворського рукопису, який «патріоти» визнавали за найцінніший національний скарб і доводили ним давність чеської літератури.

Професор славістики Пражського університету Гаттала назвав зрадником професора чеської мови Гебауера за те, що той в енциклопедії Ерш-Грубера висловив про Краледворський рукопис де-що іншу думку, ніж панувала в чеських патріотичних колах. Т. Масарик виступив в оборону проф. Гебауера в листом, надрукованим р. 1886 в «Athenaeum'і», де писав, що «нинішній стан контролерсії (про Краледворський рукопис) не погоджується ні в нашою честю, ні в правдою; дома і в чужині дуже шкодить. Кожний розумний чоловік буде жалітись на обдурення, вияснення якого нас очікує. Але серед народу є досить людей, що мають нерви для неприємної звістки. Будуть в нас сміятися чужинці? На жаль! Але будьмо певні, що тільки нерозумні захищають справу без належної критики, як оце у нас! Не розумію, як хтось може твердити, що честь народу жадає захисту рукопису. Честь народу жадає захисту, тоб-то: пізнання правди, нічого іншого; більш морально помилку мужньо призвати, ніж захищати блуд, у який впав весь народ!».

Гебауер написав в «Athenaeum'і» статтю, в якій доводив необхідність критичного досліду рукопису, правдивість якого викликає сумніви.

Суперечка про рукопис із наукових кол перейшла в пресу й захопила широкі верстви громадянства.

Не маючи наукових аргументів проти закидів, зроблених Гебауером та Т. Масариком, «патріотичне» громадянство збиралося на сходини, де голосуванням (!) доводило правдивість рукопису і оповіщало критиків його врадниками народу.

Т. Масарик став на чолі критиків рукопису, до яких, oprich

Гебауера, належали І. Труглярж, І. Ванчура, Ярослав Влчек, К. Черні, М. Опатрний, Голь, І. Полівка, О. Гостинський та інші, і ганьбив тих, «котрі в питання наукового вробили питання державно-політичне».

«Рукописна» справа поволі обернулася в загальну боротьбу поступової думки, з консервативною. З неї вироєла ревізія всього чеського світогляду. Зфальшовані рукописи, на яких виховано було тогочасне покоління, мали виразне клерикально-шляхетське забарвлення. Т. Масарик на підставі історії, філософії й соціології доводив фальш рукописів і вложеник в них тенденцій. Настала ціла революція світогляду.

«Масарик — як пише Др. Фр. Соукуп — був од самого початку усім своїм єством фанатиком правди, людиною революційного чину, іконоборцем і будівничим в одній особі. Чеська нововічна революція, можна одверто сказати, починається в р. 1882, — від часу приходу невідомого перед тим Масарика в Відня до Праги. Від доби Гусової не було в Пражському університеті мужа, який би в його катедри так глибоко вбурив хвилі стоячого чеського болота, так безоглядно загнав оперативного ножа до хвортого чеського тіла»*).

Клерикали, старочехи й молодочехи напали на Масарика. В ті часи, кого народня опінія визнавала шкідливим народові, попадав в страшне становище: йому одмовляли не тільки громадської поваги, а й усякої праці для заробітку на існування.

Однак Т. Масарик тим не журився.

Коли під натиском громадянства І. Отто відмовився видавати «Athenaeum», Т. Масарик взяв видання на себе, заявивши в передмові нового числа, що «у чеського народу не буде доти правдивої науки й критики, поки не усунеться фальш». Він обіцяв в тію фальшю боротися й далі, робив це завзято, не зважаючи на ріжні дисциплінарні кари й нарікання університетського Сенату й зневагу від громадянства.

Р. 1886 у Масариків народився син Іван, що збільшило їх видатки. Тим часом матеріальне становище їх не кращало, бо ображена патріотична професура не пропускала його навіть до

*.) Dr Fr. Soukup. Syn dělníka vůčem nad Habsburky, ст. 8.

ствердження на посаді поверхштатного професора. Серед чеського громадянства на його і на його приятелів показували пальцями, плювали, виганяли з пиварень. «Були вони скрізь вигнанцями. Між молоддю в кав'ярнях доходило до бйок»*). Т. Масарика виключили з Т-ва «Сокіл».

Один з Пардубицьких «патріотів» назвав його іменем свою собаку і т. і.

Ворожечча проти Масарика не вщухла навіть після того, як остаточно доведено було зфальшування рукопису (Ганкою, Ліндом та Свободою). Клерикали, старочехи й молодочехи зневиділи Т. Масарика за «непатріотичні погляди», тоб-то, за те, що він довів іхню помилку.

Борючись з таким відношенням громадянства, Т. Масарик створив потайне товариство «Мафія», яке стало видавати часопис «Čas» (Час). Найдіяльнішим співробітником Čas'у був сам Масарик. «Патріотичне» громадянство напало на «Čas», особливо р. 1887 за статтю Шауера, яка вказувала недохватки чеської національності й застерігала, що ІІ з'асимілюють німці, коли вона не буде боротися серйозною культурою. «Narodni Listy» вилаяли за цю статтю Т. Масарика й виключили його з чеського громадянства, гукаючи: «Іди к чорту, противний зраднику! Пристань в своїми хибними душевними дріб'язками та моральною мізерією до кого хочеш; тільки не важся вже вживати нашої святої мови і каляти ІІ своїм подлим духом і отруйним диханням. Іди, пристань до неприятеля, якому служиш; забудь, що ти народився од чеської матері і що ходив по чеській землі. Ми вилучуємо тебе з нашого народного тіла, вилучуємо, як потворний чиряк. Іди, тікай з цієї святої землі, поки вона під тобою не провалилась, щоб прогинути тебе».

«Часистам» чи «Масариковцям» витикали нищення національності й називали їх нігілістами. Т. Масарик у «Čas'i» в статті про Врхліцького «Exulanty» під псевдонімом Ф. О. Писаревський**), написав: «Хто хоче патріотизувати, нехай викаже

* Dr Jaromír Doležal. Masarykova cesta životem.

**) Ф. О. — Фома Осипович (ім'я й по батькові); Писаревський — на знак пошани до Д. І. Писарєва.

нам правдивий дух «чеських братів», тим виявить наймиліший і найцінніший патріотизм». «Перше, ніж про щось говорити, писав Т. Масарик, мусиш раніш добре пізнати справу. Перш всього чомусь навчись, а потім говори й роби. Головне ж, пізнай минувшину свого народу і навчися з його хиб».

6. Політична діяльність.

Тогочасна чеська політика під зовнішнім націоналістичним гаслом в дійсності війшла на дрібничкові змагання. Провідник чеського парламентарного клубу у Відні старочех Рігер одверто заявив: «коли нам не пощастило пасивним опором здобути свої права за один раз, то мусимо стягатися крихтами (podrobtech), хоч би їх довелося збирати під столом».

За ним пішла більшість чеського посолського клубу у Відні. Молодочехи, ведучи смертельну боротьбу з старочехами дома, за малим винятком підтримували їх «drobeckou» (дрібничкову) політику у Відні. Політично програмової ріжници між старо- й молодочехами не було.

Т. Масарик обидві партії називав «Старо-молодочехи». Лише окремі одиниці з молодочехів, як Грер, Вашатій, Енгель, Кауніц та Кайаль критикували тогочасну політику. Останнього за те викинули з клубу й змусили звітитися посолського мандату.

Т. Масарик бачив хибність політики обох партій і вкупі з проф. Резким, Кайалем та доктором Крамаржем р. 1887 заснував нову партію «реалістів», ідеологію якої розвивав «Саз», що став партійним органом. «Реалісти» вимагали конкретної праці на грунті згоди чехів з німцями для обопільного розвитку.

Т. Масарик не покладав надії на зміну політичних настроїв тогочасного громадянства і працював у напрямку виховання молодого покоління. Велику увагу він звертав на студентство, вимагаючи від нього, щоб не призвичаювалося до самохвалства порожніх фраз, а здобувало широку освіту й звикало до упертої праці. Він вимагав від студентів, щоб перше всього добре знали якийсь фах, а далі розвивали свій світогляд за-

підмогою чужих мов. «Кожен студент, мовляв, повинен знати принаймні дві світових мови і одну слов'янську. Учіть минуле свого народу, щоб на тому ґрунті працювати для майбутнього; звертайте увагу на політику не тільки, як передвиборні агітатори, а для постійної річевої праці в партії. Студент найкраще працює для народу, коли добре підготовиться до своєї професії. Жите морально! Не брешіть! Поруч з духом вимуштровуйте тіло. Треба бути сильним і не боятись!»

Свої вимоги до студентства Т. Масарик пізніше (1889) надрукував в «Časopisu českého studenstva» (часописі чеського студентства) під назвою «Několik myšlenek o ukolech českého studenstva» (Кілька думок про завдання чеського студента), що було перекладено відомим німецьким соціал-демократом Пернерсторфером на німецьку мову й надруковано в «Deutsche Worte».

Вимагаючи від усіх ставитись до всього критично, Т. Масарик і студентам радив у політичній праці спершу бути «гостем» якоїсь політичної партії, поки не «обдивиться», критично розглянувши наперед її роботу, щоб не довелося потім «перебігати» до другої.

Метою політичної праці Т. Масарик ставив боротьбу за усамостійнення Чехії. «Кожен нарід — писав — мусить стреміти до самостійності. Нарід, який не хоче бути самостійним, не нарід. Здобути тепер нашу політичну самостійність, вибороти її, це наше завдання».

Про себе Т. Масарик казав, що не втручався б у політику, коли б не мав потреби протестувати проти тогочасної інтелігентської млявости й байдужості, що ухилялася від активної боротьби. «Коли хочемо чогось досягти, то мусимо мати тверде переконання, певність в собі, програму й ціль».

Працюючи над розробленням ідеології «реалістів», Т. Масарик відновив свою студію над слов'янством, особливо над Росією; побував в Росії (1887) і чимало розмовляв з Л. Толстим, од якого в своїм гуманізмі відріжнявся тим, що не відмовлявся захищатись від зла силою, навіть при потребі вживати проти насильства зброю.

Наслідком цих студій була праця «Slovanské studie. I.

Slavianofilstvi Ivana V. Kirějevskeho (Слов'янські студії. І. Слов'янофільство Івана Кирієвського), надрукована пізніше (1889).

Бачивши відсутність політичної ріжниці між старої молодочехами, Т. Масарик пробував об'єднати їх між собою та з реалістами на спільній програмі; коли-ж старочехи малоцінною угодою з німцями р. 1890 самі себе вбили, Т. Масарик погодився тільки з молодочехами. Разом з Кайзлем, Крамаржем та іншими прихильниками він вступив до молодочеської партії. «*Narodni Listy*», які раніш люто лаяли його, привітали тепер, як співробітника, пояснивши попередню свою поведінку непорозумінням.

Професорська й громадсько-політична діяльність Т. Масарика не подобалась, як чеському громадянству, так ще більше австрійському урядові. Через те його дев'ять літ не стверджували на посаді поверхштатного професора, хоч по традиції високої школи він мав право через три роки бути вже на посаді штатного професора. Спершу йому в цім пошкодили дисциплінарні ухвали університетського Сенату в справі Кралевського рукопису, а згодом небажання намісника Туна дати про нього рекомендацію, як про людину «надійну й достойну довір'я». Лише р. 1891 Міністерство Освіти ствердило його поверхштатним професором.

Того ж року Т. Масарик обраний був послом до місцевого Сойму.

В цей же час у Масариків народилась дочка Ольга.

Вступ «реалістів» до молодочеської партії оживив останню і під час виборів до парламенту р. 1891 вона остаточно змела старочехів.

Т. Масарик, разом з Кайзлем і д-ром Крамаржем, обраний був до парламенту і перебрався до Відня.

«Перше вражіння, яке мав у парламенті, як нововибраний посол, — пише Т. Масарик — можна схарактеризувати одним словом: «млин». Того, хто зайде в млин, притлумлює торохтіння й рух багатьох жорен, але швидко він орієнтується, що жадної небезпеки немає, проте почуває неспокій: мучний

порох лягає на одежду й обличчя; неприємно бути обсипаним борошном... Часто спостерігаю метушню в парламенті і збіраю вражіння, які на мене робить наш неспокійний народний парламент. Помимо вражіння млина, викликає ще уявлення біржі та театру. Коли побачу однаке за піднесеними місцями міністрів і президента та соймових урядовців низку поважних античних скульптур (одна постать в середньовічному убраниі пусє мені образ), пригадую храм з олтарем. Цей образ однак слабший, ніж попередній, не вирізується так, бо викликаний швидче державно-науковою теорією, ніж почуттям. Млин — біржа — театр — храм; в тім млині-біржі-театрі-храмі відбуваються народні збори і робиться в ньому політика».

Т. Масарик спершу стояв за згоду в німцями на засадах повної рівноправності, способом конкретної праці й порозуміння, вірячи в можливість переформувати Австрію на засадах демократизму, але поволі ту віру втратив: «признаюсь — каже він згодом — що в своїй політиці довго згідно програми Палацького заважто змагав до того, щоб Австрія модернізувалася й прийняла нашу чеську демократичну програму. Однаке, що краще пізнавав Австрію, то більшого набірався політичного досвіду, більше не довірював Відневі та династії і ставав протиавстрійцем, радикальнішим».

Р. 1893 Т. Масарик виступив в Австро-Угорській Делегації проти окупації Боснії, віщуючи, що «питання окупації Боснії є просто питанням Австрійсько-Угорської майбутності».

Домагаючись здійснення чеських жадань, він р. 1893 заявив у парламенті, що «чеські державноправні жадання завершуються натуральним стремлінням до політичної самостійності. Самосвідомий народ значної кількості, вихований, який має велику історію, не стерпить довго, щоб не був паном своєї долі. Треба б зрозуміти, що чеський народ змагатись не перестане й перестати не може, поки політично не задовольниться. Усамостійненню нашої держави не перешкодите» (*Die Ver-selbständigung unseres Staates werden Sie nicht hindern können**).

*) Стенограф. протокол, ст. 10780.

Борючись з німецькою політикою, Т. Масарик не задовільнявся і обструкційною та консервативною політичною діяльністю чехів, доводячи, що вона не дає жадних конкретних наслідків. Більшість же молодочехів під проводом Ейма захоплювалися обструкціями.

В ті часи в Чехії став ширитися соціалістичний рух, особливо серед робітництва, яке р. 1888 згуртувалося в соціал-демократичну партію. Т. Масарик перший із професорів рішуче став на сторону соціалістів і робітників, ходив на їх зібрання, писав у соціалістичній пресі (на ті часи це було незвичайним явищем у Чехії, щоб професор мав щось спільногого з соціалістами), підтримував приятельські стосунки з кількома провідниками соціал-демократів і захищав робітничі інтереси в парламенті, де соціал-демократи в той час своїх послів ще не мали, а також читав реферати й лекції для робітництва. 3-го грудня р. 1893 голова робітничого товариства в Празі привітав виступ Масарика з лекцією, як «дійсно визначну подію в Чехії, що університетський професор читає лекції в робітничому товаристві»*).

«Соціалізм — казав Т. Масарик — має завжди своє походження в певних недосконалостях і неморальностей громадського устрою, своє живе джерело в тій великій матеріальній і душевній біді величезних мас усіх народів»... «Мали ми в Таборитах перших соціалістів і комуністів. Стараймося, щоб між нами не було жебраків. То наш чеський ідеал».

Однаке до марксизму ставився він в резервою й критикою. «Про Маркса й Енгельса можу сказати, що бачу й відчуваю в їх творів. Перші враження мав уже як студент із студії маркового «Капіталу». Рік 1873 зробив на мене значний вплив: і світова вистава і тодішній фінансовий крах вели мене до студії господарства. Тоді досталося мені до рук нове видання «Капіталу». З того часу кілька раз вертався до Маркса. Пізніше виявся за Енгельса. Практичний і соціальний розвиток

* Dr Fr. Soukup. Syn dělníka vůčem nad Habsburky, str. 26.

Проф. Т. Масарик промовляє до чехів і словаків на університетському дворі в Київі, р. 1917.
(Fotoústředí Památníku Odboje.)

Проф. Т. Масарик серед старшин 6-го чехословацького полку в Пирятині, на Україні, р. 1917.
(Fotoústředí Památníku Odboje.)

останніх літ привів мене остаточно до ревізії соціалізму й марксизму»...

«З самого початку вразила мене у Маркса та особливість недобачання важких фактів, особливо соціальних сил. Наприклад, його теорія вартості. Він бачить у вартості тільки працю. Така абстрактна вся Маркоова філософія історії. Вона бачить тільки господарський розвиток, і власне тільки його частину; все ж останнє осуджує або зовсім його не бачить. Соціологічний дальтонізм. Маркс утопіст, абстрактний. сухий.

Не знаю, але відчуваю в ньому щось, що нагадує методу Спінови, можливо й характер Спінови.

З початку бридив мені дуже особливий Марксів сектантський дух, звязаний з його абстрактністю й вузкістю. З часом це враження я стратив, але вияснив собі річ. Не помилююсь, коли скажу, що то властивість, яку засвоює собі багато емігрантів».

...«Енгельс мені подобався. Не тому, що я не бачив, як він в філософських справах не достатний, аж поверховий, але на цьому ж не кінець. Є достатніші, що нічого не варті».

Маючи широкий світогляд, Т. Масарик не міг примиритися з дрібничковою політикою своєї партії. «Політика — казав він — означає мати провідну ідею, за якою треба йти, яку завжди має перед очима кожна партія, кожна організація. Політика зовсім не матеріальні концесії. Пригадую слова, які ще студентом чув від Гербста, що вже тоді мусів розпочати бій проти того, що граф Таффе називав «vuitlovaní» — політичної торгівлі дрібними матеріальними концесіями. Хочемо мати вільний погляд в майбутнє, принаймні на кілька літ вперед, і хочемо тут (в політиці) працювати, але кожен про свою — кажу це зараз — про свою ідеальну мету. Тісю метою може бути для мене, завзятого й пересвідченого прихильника загального виборчого права, тільки те, щоб провадити демократичну політику, щоб той парламент і всі громадські інституції Австрії демократизувались»... «Я вам признаюсь. Коли сижу в парла-

менті, або коли парламенту немає, коли читаю про якогось Гохенбурга, що він проти нас робить і як обурюємося тим, почуваю приниження, беззаконство, але признаюсь, що частіше мені смикає руки, в нервах, коли бачу їй чую, як Прага дома-гається від влади ріжних бакшишів».

Т. Масарик боровся також в персональною політикою в партії. «Жадав, щоб орган партії вів партійну політику, щоб був під доглядом партії». В наслідок цього сталося розходження між ним і провідниками молодочехів.

«В посолському клубі — писав Т. Масарик — були визначні посли, які угоді з нами (реалістами) не співчували; вони швидко виступили проти нас з явною резервою»...

Р. 1893 намісник Чехії Тун під час одної зустрічі з Т. Масариком в парламенті сказав, що чеські радикали або бовдури або низькопоклонники, і показав листа провідника радикальних молодочехів Ю. Грегра, що починається словами «просим» і мав у собі повідомлення про згоду задоволінити прохання Туна і не друкувати в «Národních List'ax» про час приїзду слов'янських гостей на пражську виставку, щоб населення не зробило їм привітної маніфестації. Масарик розповів про те де-кому з приятелів.

Чутка про Грегрів лист ходила в чеськім громадянстві ще в р. 1891, тепер же противники Т. Масарика обвинили його за розповсюдження її. Почуваючи себе невинним, Т. Масарик не боронився, але, бачивши несправедливе відношення до себе з боку членів своєї партії, намислився вийти з неї і скласти посолський мандат.

Тим часом настали вакації, і він виїхав на батьківщину, де працював, як сам пише, «для зближення і з'єднання» чехів та словаків.

Найближче зійшлося з «Hlasisty», молодою генерацією словаків, що гуртувалася навколо часопису «Hlas» і мала в своїй програмі угоду словаків з чехами. «Ми мали — пише Т. Масарик в своїх споминах — з доктором Шробаром, доктором Маковицьким та іншими програмові наради в Бистричку. Я клав велику вагу на те, щоб справа мови не зачіпалася: нехай словаки пишуть, як хочуть. Головна справа в тім, що

в дійсності ми одно, бо кожний словак розуміє чеха, а чех словацька. Словаки від IX століття були від нас одірвані, не мали свого самостійного політичного розвитку і через те задержали старшу форму мови і своє наріччя. А раз та мова прийнята до літератури, нехай зостається в ній, доки то визнають за потрібне. Знаємо, що Коллар і Шафарик були проти розділення, певний час і Гурбан Ваянський був за об'єднання. Те об'єднання може бути і нехай здійсниться політично, а розвиток мови занехаймо майбутнім генераціям. Здійснимо, що в силі, як є, і провадьмо до органічної гармонії: словацька мова існує, і через те не мусить і не сміс нам перешкоджати». «Я настільки слов'янофіл, що припускаю разом з Гавлічком, що на Словаччині найчистіша частина нашого спільнного народу, що на Словаччині серце нашого чехословакського народу. В Чехії мабуть більше голова, але здоровий організм мусить мати і голову й серце, а через те гадаю, що між нами не може бути жадних спорів. Спори, які були, головно що-до мови, уже розвязані».

Помимо політичних справ Т. Масарик на відпочинку полював на диких свиней, навіть медведів, ловив рибу, подорожував по околицях і т. і., а довідавшись, що в Празі визнано його в справі з листом Грегра винним і шкідливим для авторитету партії, вийшов з неї, склавши обидва свої мандати, і не прийняв їх, хоч виборці його округи просили про те.

Про свій вихід Т. Масарик пише:

«Допомігши занепадові старочеської партії, почував обов'язок вступити до молодочеської і спільно спробувати організувати партію поступову й демократичну. Спробі деякий час щастливо, але після $2\frac{1}{2}$ літ одійшов від праці посланецької, бо моя програма для організації та реорганізації партії, хоч я того жадав, не була прийнята. Передбачав кінець молодочеської партії, про що говорив і перед чим застерігав др. Крамаржа. Міг би заспокоюватися лише сатисфакцією, яку давав мені занепад партії, коли-б не боявся, що занепад молодочеської партії збільшить непоступові й недемократичні течії».

Розійшовся швидко і в Кайзлем та Крамаржем, які захищали політику пасивного опору, тим часом, як Т. Масарик

домагався розумної активності, щоб тримати ініціативу в своїх руках і крок за кроком завойовувати певні позиції...

7. Наукова й політична діяльність.

Позбувшись посольських мандатів, Т. Масарик з більшим запалом віддався науковій праці. Того ж р. 1893 разом з проф. Дртіною й Кайвлем він заснував новий науковий журнал «*Naše Doba*» (Наша доба), в першім числі якого в програмовій статті писалося: «Ставимо собі питання: котре й яке саме місто нашого народу в лаві народів європейських, яке наше становище в розвитку людства? Для відповіди на це основне питання хочемо пізнати свою самобутність, хочемо установити, що маємо свого, що дали іншим, а що од них одержали, хочемо належно все пізнавати, бо мусимо знати, як поступовати в своєму розвиткові; що маємо, що мусимо робити, куди мусимо йти».

В «Нашій Добі» Т. Масарик вмістив низку цінних наукових праць, що згодом вийшли і окремими книжками, а саме: «*Česká otázka*» (Чеське питання), «*Naše původní krise*» (Наша сучасна криза), «*Jan Hus*» (Ян Гус), «*Karel Havlíček*» (Карло Гавлічек), «*Otzážka socialní*» (Соціальне питання) та інші.

В тих творах Т. Масарик доводив, що чехи в своїй боротьбі за національно-соціальну волю повинні відродити старі традиції «чеських братів», мати людяність і до німців, бути у всьому справедливими, особливо маючи на увазі, що чехи малий народ і фізичною силою здобути нічого не можуть. Разом з тим він вимагав усвідомлення своєї моральної правної сили, звязаної в великом минулім, і бути гідними останньої.

Ці твори поглибили його розвходження в більшістю чеського громадянства. Однак він тим не турбувався. Надзвичайна критична здібність і сильна індивідуальна воля давали йому змогу сміливо йти своїм власним шляхом. «Немає чоловіка в нашій історії XIX й XX в. в. — пише Гербен — щоб рівнявся волею й енергією з Масариком».

Віра в можливість реформувати Австро-Угорщину на засадах самоуправи народів, державної федерації в цей час уже

зникла, й Т. Масарик закликав: «покладаймося найбільше самі на себе, маючи на увазі слова Палацького: «були ми перед Австрією, будемо й після неї»; до цього він додавав: «або Австрія стане справедливою до слов'янських народів, або її зовсім не буде».

В одному листі до дра Крамаржа Т. Масарик писав: «Палацький казав: «Були ми до, будемо й після Австрії», — але то була тільки фраза, а я хочу, щоб «це стало дійсністю».

Р. 1896 новий намісник Чехії характеризував Міністерству Освіти Т. Масарика, як людину, що «ходить на візяння робітників і учить студентів соціології, але вже став спокійнішим». В наслідок того Міністерство Освіти поставило на чергу справу затвердження Т. Масарика штатним професором. Про це довідався пражський арцибіскуп Шенборн і звернувся просто до цісаря з проханням не затверджувати Т. Масарика, бо він нігліста, розбещує університетську молодь, пропагує самогубства і т. інш.

Міністрові Освіти Гаучові для подання цісареві на затвердження Т. Масарика професором бракувало певних відомостей про його діяльність як професора, через що справа затяглася. Клерикали вживали заходів зовсім інієспінити. Довідався про те приятель Т. Масарика — бібліотекар парламентської бібліотеки З. Ліппінер, покликав до себе п. Махара і вкупі з ним від 4 до 12 годин ночі склали довжелезний меморандум про наукову працю Т. Масарика. Міністр Гауч подав його цісареві.

Коли арцибіскуп Шенборн навмисне прибув на авдієнцію до цісаря й розвпочав говорити проти Масарика, цісар перебив його: «Дякую, я краще поінформований, ніж ви», і в січні року 1897 ствердив Т. Масарика штатним професором з річною платнею 2480 золотих.

Того ж р. 1897 до австрійського парламенту було обрано кілька чеських послів соціал-демократів. Т. Масарик повів з ними переговори, щоб використали цю історичну нагоду для оповіщення певної декларації про державне становище Чехії.

Хоча соціал-демократичний Клуб прийняв інший текст декларації, ніж пропонував Т. Масарик, однаке, коли та декларація викликала цілу бурю невдоволення в консервативних колах чеського громадянства, яке після того загаласувало: «Нищіть соціал-демократів, як тільки можна; не беріть до жадної праці, не приймайте на помешкання цю чернь, що не визнає Бога, держави й короля, цих одкідьків людства, що гірші для нас, ніж вороги наші», — Т. Масарик «був перший, що, хоч і мав закиди проти тексту декларації, поставився зразу на бік соціал-демократів, на захист волі слова й переконання, не злякався жадних загроз і зо всього свого арсеналу історичного розвитку питання чеського державного права доводив, що те, що сказали соціал-демократи, не є жадною зрадою, а тільки виявом переконання, яке в своїх засадах було в чеській політиці не одиноким»*).

Коли соціал-демократи стали засновувати свою газету «Pravo lidu», Т. Масарик гаряче їх в тім підтримав і зібраав серед своїх приятелів 1000 золотих, які передав на «основний фонд». Так само підтримував він в промовах і в пресі засновлення «Робітничої Академії» (Dělnická Akademie) р. 1897. Під час робітничих штурків р. 1899 й пізніше Т. Масарик виступив на стороні робітників, посилаючи їм свій привіт і оправдання їх жадань.

Не будучи марксистом, він підтримував соціал-демократичний рух, як соціалістичний.

Пані К. Масарикова також брала участь в громадському й літературному житті.

Вона перекладала на чеську мову твір Джона Стюарта Мілля «Про упокореність жінок», написала низку статей про музику Б. Сметани в «Нашій добі» та посылала кореспонденції про чеське життя до Нью-Йорського часопису «The New-York Sun».

Р. 1899 в лісі коло м. Польне знайдено труп дівчини з ранами на голові. Лікарі визнали, що дівчина вмерла від обезкровлення. Через те, що винуватця не найшли, а поблизу бачили

*) Dr Fr. Soukup. Syn dělnicka vítězem nad Habsburky, ст. 25.

жид Гільзнера, то пішла чутка, що то він її вбив, щоб здобути крові на релігійні потреби.

Під натиском темної католицької юрби суд в Кутній Горі, а потім вищий суд в Піску визнали Гільзнера винним і засудили до смерті.

Т. Масарик зацікавився справою, почав її студіювати і надрукував у газеті статтю, а потім видав по-чеськи й по-німецьки брошур «Nutnost revidovati proces polensky» (Потреба перевізувати процес Поленський) та «Význam procesu polenského pro rověru rituelu» (Значення процесу Поленського для ритуальних забобонів), в яких довів неправдивість засуду й безпідставність твердження, що жиди вживають для ритуалу кров. Це викликало проти Т. Масарика цілу бурю. Католики назвали його «жидівським запроданцем», доводили, що його правдиве ім'я «Macesryk», одержану ним в той час нарівні з другими професорами підпомогу поясняли «підкупом» і т. і. За католиками пішло все громадянство. Студенти робили Т. Масарикові демонстрації, професура, окрім проф. Дртіни, стала остроронь і мовчки солідаризувалася з студентством. Т. Масарик майже один залишився проти всього збаламученого громадянства. Збірався навіть під тим вражінням вийхати разом з Махарем із Чехії, але потім залишився й твердо повів далі боротьбу з забобонами громадянства. Коли на одних зборах, де він виясняв свій погляд, противники зчинили галас, зриваючи збори, Т. Масарик сказав: «Це зможе й наляканий бик розігнати зібрання, але почекайте, дайте відповідь на мої слова.»

Р. 1900 Т. Масарик в приятелями намислився створити свою окрему партію, яку хотів назвати «Чеське братське Еднання» на спогад про стародавню партію «Чеських братів», але на установчих зборах прийнято назуто «Česká strana lidová» (Чеська народня партія).

Напрямок її виявлявся в гаслах, які містилися на чільному місці в партійному органі «Čas», а саме: «нутрішньою силою», «політична самостійність», «господарське визволення», «воля переконання й слова», «з правою вперед» і т. и.

В партію однак вписалося багато людей, які нічого спільногого в тими гаслами не мали. В наслідок того Т. Масарик одійшов від партії, але культурно-громадської роботи не покинув: писав статті, читав лекції скрізь, де запрошували, на ріжні теми (про релігію, алкоголізм, подружнє життя, а особливо про чеські проблеми).

Р. 1902 до Т. Масарика зайшов американський мільйонер Кране*) і запросив його прочитати лекції про чеські справи в Америці. Т. Масарик згодився і за допомогою Кране того ж року читав лекції про чеський народ і його культуру в Чикагському університеті, де був іменований почесним доктором, а також в ріжних місцях Америки.

Земляки під впливом газет з краю не дуже радо приймали Т. Масарика, подекуди навіть робили демонстрації неповаги, але американські професори й громадянство виявили найбільшу пошану до нього. Проф. Гендерсон сказав: «Чехія — велика земля, коли могла сплодить такого мужа, як Масарик».

Р. 1906 католицьке духовенство розпочало новий похід проти Т. Масарика. 308 священиків подали скаргу буцім-то він в промові на студентському зібранні образив їх, сказавши, що «священиники є оплачувані владою доносчики». Разом з тим закидали йому безвір'я, непошану релігії і т. і. Т. Масарик відповів брошюрою «Zrcadlo katechetu» (Зеркало духовенства), яку потім перекладено й на німецьку мову. Багато жалобщиків мусіло червоніти, побачивши в «Зеркалі» свої портрети. А в «Christliche Welt» (Християнський світ) з'явилася стаття В. Шмідта, який, підкресливши повсякчасні нагадування Т. Масарика, що «не можна жити без власної чеської релігії, народної, як вона була у «чеських братів», писав: «і такого чоловіка тепер ставлять до суду за порушення релігії, хотять відзначити його, як злочинця, позбавити посади, закинути у в'язницю за релігію, яку все життя проповідував». Відповідаючи на закиди в невірі Т. Масарик казав: «Масмо вірити слову божому? — Правда, я йому вірив би, але то мусіло би бути слово

*) Він був так бідно одягнений, що Т. Масарик прийняв його за прохача й збірався дати милостиню.

Боже, а не папське, не тих людей, які видають себе за божих посланців і товмачів»*).

В ті часи, як і раніш, Т. Масарик часто читав лекції серед робітництва, що також дратувало його противників. Коли розпочалася боротьба за загальне виборче право, Т. Масарик став у перших лавах борців. Р. 1905 під час маніфестації соціал-демократів Т. Масарик промовляв в цій справі на Гавлічковому майдані і йшов у маніфестації поруч з робітниками. В своїй промові він між іншим казав: «я взяв слово, як чоловік праці розвумової, бо визнаю, що нічим не більший, як ви, люде праці рук. Вважаю за свою повинність в імені поступових робітників розвуму й пера оповістити, що провід ваш в цім справедливім жаданні вважаємо за свій і прилучаємося в усьому до вас. Я певен, що ви, зневажнені й названі зрадцями, порятунок чеського народу й Австрії... Розвумію ваше огірчення; розвумію, що готується до генерального штрайку. Це вважаю не насильством, а обороною вашої людськості й вашої чеськості»**).

Т. Масарик читав робітникам лекції не тільки в Празі, а й в інших містах. Часто виїздив до Плзня, де читав у робітничому домі «Пекло». У вступній лекції Т. Масарик заявив, що «чеська народня проблема мусить бути розвязана робітниками». Себе називав також робітником.

Масарикові виступи так дратували його противників, що робітники мусіли уряджати свою варту для захисту його від фізичних нападів.

В Плані після одної з його лекцій по дорозі до залізниці було облито вітріolem місцевого лікаря, подібного поставою на Масарика.

Дружина Т. Масарика також співчувала соціал-демократам і в р. 1905 перебувала постійним членом соціал-демократичної організації на Малій Стрانі.

Коли р. 1907 розпочалися перші на підставі загального права вибори до парламенту, Т. Масарик сказав: «Мої переконання не тільки соціальні, а просто соціалістичні. Це вже не

*) Dr Jan Herben. T. G. Masaryk, ст. 95.

**) Dr Fr Soukup. Syn dělníka vítězem nad Habsburky, ст. 27

раз казав. Що я не марксист — це також відомо, але соціалізм і марксизм не цілком тотожні. Свое живе почуття до робітництва і свій соціалізм я витягав не з книг і теорій, а тільки з життя. Походжу з родини і обставин бідних, сам працював при ремісництві, слюсарстві й ковальстві. Завжди відчуваю, як почував себе, бувши учнем робітницьким. Вважаю просто повинністю присвятити свою життєву працю піднесенням господарському, моральному і взагалі духовному класі господарських слабій*).

Чеське католицьке духовенство найрішучіше виступило проти Т. Масарика, вигукуючи по церквах: «Хто любить свою державу, той не вибратиме Масарика; хто любить свою віру, той не вибратиме Масарика; хто любить свою жінку, той не вибратиме Масарика; хто вірить в Христа, той не вибратиме Масарика; хто сповідається, молиться і т. п., той не вибратиме Масарика». Не зважаючи на ці молитви, Т. Масарика обрали до парламенту, при чому в останній стадії виборів соціал-демократи зняли свого кандидата й віддали свої голоси за Т. Масарика. В парламенті Т. Масарик записався «гостем» до радикально-державноправного клубу, хоч фактично весь час держався самостійно. На цей раз Т. Масарик прийшов до парламенту цілком уже, як опозиціонер проти Австрії («Од року 1907 я був в опозиції до влади»), але, як і раніше, не годився з обструкціями: «не хотів — каже — щоб перший загальний парламент був скомпромітований; не бажав цього з огляду на Угорщину, щоб мадяри не казали, що в Австрії загальне виборче право не справдило надій».

Р. 1907 у Відні відбувався VI католицький з'їзд: вбори католицьких шкільних спілок, єпископів та інших організацій, які виступили проти тогочасної школи, бажаючи забрати її в свої руки. Т. Масарик в парламенті сказав промову в охорону волі науки й мистецтва та вільного наукового досліду і зажадав від влади заруки тому. Т. Масарика підтримали проф. Дртіна та німецький соціал-демократ Пернерсторфер. Не зважаючи на натиск влади, яка була під католицьким впливом, парламент

*) Dr Fr. Soukup. Syn dělníka vstězem nad Habsburky, ст. 28.

прийняв Масарикове жадання про охорону владою віри і влада обіцяла це зробить.

Коли ж р. 1908 проф. Вармунд в Інсбруку видав лекцію «Про християнський погляд і вільну науку», за яку його перенесено було до Праги, проф. Т. Масарик виступив у парламенті з обвинуваченням, що влада не додержала даної парламентові обіцянки й порушила волю переконань.

Того ж року виступав Т. Масарик в парламенті в оборону української справи. Він знайомий був з українськими послами, з І. Франком, а також не раз зустрічався з студентами українцями на Карловому університеті в Празі, де їх особливо збільшилося після утисків на українців, переведених у Львівськім університеті р. 1901. В наслідок всього того Т. Масарик ставився до українського визвольного руху в більшою свідомістю й симпатією, ніж тогочасне чеське громадянство взагалі. Коли р. 1908 московські посли в Галичині (Марков та Глібовицький) важкали заведення в австрійському парламенті руської мови, як мови населення східної Галичини, проф. Т. Масарик виступив проти них, доводячи, що національне питання не можна розвязувати псевдонауковою філологічною методою. Т. Масарик доводив, що не філологія й наука творять націю. В творенні нації «найважнішим визнавав централізацію й концентрацію політичних сил. Політичні, економічні й соціальні фактори, мовляв, витворюють не тільки націю, а й літературну мову. Коли русини вважатимуть себе нацією і будуть політично сконцентровані, філологія муситиме уступити»*).

Того ж року 25 квітня Т. Масарик виступав генеральним промовцем при наглому внесенні українських послів (Петрушевича, Вітика, Остапчука й інших) в справі зловживань під час земських виборів у Галичині. Одкідаючи терористичний анархізм, конкретно атентат Січинського на Потоцького, Т. Масарик, між іншим, заявив, що... «чехам, які не мають власної національної шляхти, русини симпатичні, як демократична нація селян без великої індустрії й без шляхти; нагадав,

*) Masarykův Sborník, č. 3, str. 282. Fr. Faistr. Masaryk o Ukrajincích a Ukrayincích o Masarykově.

що першим слов'янофілом і українофілом був Гердер, який переніс ельдорадо культури на Україну, де були раніш грецькі осади, де виникло перше руське місто Київ, і який вихвалив великі здібності південно-руського народу*). Україна — казав Т. Масарик — дас тепер образ, як родиться нація, як нація хоче настати». На адресу старорусинів, зокрема посла Глібовицького, він заявив, що «нація, мова не тільки в вимові. Філологія тут нічого не поможе, а тільки політична міць і сила; філологічної боротьби не вистачить проти історії, господарства, соціального стану, культурного розвитку й релігійних відносин**). В своїм далішім поступованні Т. Масарик не змінив свого погляду на справу українського відродження.

Р. 1909 до Австрії прилучено Боснію й Герцеговину. Австрійський уряд, щоб мати вільну руку для притиснення невдоволення серед сербів та хорватів, арештував на підставі зфабрикованих паперів 53-х сербо-хорватських діячів, серед яких чимало було учнів і знайомих Т. Масарика, обвинув іх у змові з сербською владою проти Австрії й віддав під суд у Загребі за державну зраду. Т. Масарик виступив в оборону засуджених, довів фальсифікацію документів, на підставі яких обвинувачувалося, «чим, мовляв, проф. А. Деніс, зробив чеський народ великим у світі». Помимо того Т. Масарик виступив на делегаціях з обвинуваченнями проти міністра Еренталя за процес, заявляючи, що «таким поступованням Австрію розбивається», видав також з приводу процесу дві книжки, в яких осудив австрійську політику, ілюструючи підробленість документів фотографіями.

В час боротьби з приводу Загребського процесу, збиралаючи матеріял, Т. Масарик побував в Сербії й Чорногорії, де познайомився близче з деякими тамтешніми політичними діячами і здобув велику популярність серед населення.

*) «Україна — писав Гердер — стане новою Грецією. Чудове підсніння цього народу, його весела вдача, його музична здібність, родюча земля і т. і. нараз прокинуться. З багатьох таких малих диких народів, якими колись були й греки, виникли народи культурні. Його простори сягатимуть аж до Чорного моря, а звідти на весь світ» (T. G. Masaryk. *Ceská otázka*, str. 31).

**) Masarykův Sborník, č. 3, str. 284. Fr. Faistr. Masaryk o Ukrajině a Ukrajinci o Masarykovi.

Р. 1910 з нагоди 60-ліття Масарикового життя др. Ян Гербен писав: «Навіть неприятелі Масарикові не можуть заперечити, що він в останніх 30 літ надав нашому публічному життю особливий характер, який, поборюючи усікі перешкоди, що здібав на початку свого впливу, поволі, але твердо запустив своє коріння до чеського ґрунту. В многобічному Масариковому впливові мене найбільше цікавила його глибока туга в шуканні правди і безоглядне її висловлення, хоч би була найтерпкіша, найболючіша... Я ворог авторитетів і ціню в Масарикові саме те, що в добі, коли все наше громадське життя терпіло під їх задушливим тягarem, в добі, коли політичний катехізис був священним алькораном... покропив їх крошилом. Ні один історик не одкіне Масарикові тієї заслуги, що, поваливши засади авторитетів, посунув значно наперед все чеське життя. В тім розумінні Масарик був революційною стихією, хоч це заперечував і твердив, що його чинність в 80-х літах походила з бажання успішної еволюції тогочасних відносин. Зовсім ні. Перевернув з коріння більшу частину тодішніх поглядів і вчинив те, що взагалі називається «революціонізуванням духу». Зреволюціонізував не тільки мозок, а й сердце»...

...«Року 1910 загально сконстатовано, що вплив проф. Масарика на наше громадське життя великий і далекосяглий, що ні один з його сучасників не може мірятися з ним своїм впливом. Це вчинив Т. Масарик своїми писаннями, своїми лекціями в школі й перед широким громадянством, свою політикою в парламенті й за кордоном.

Серед галузей науки не було й жадної, до якої б не заглянув. Стверджено Масариків уплив у філософії, в історіографії, в історії письменства, в літературній критиці, в красній словоесності та навіть в народньому господарстві.

Оживилося зацікавлення чеською історією, особливо реформацією; читали й видавали Паляцького; дійшло до студій нашого відродження й широких публікацій про нього взагалі: про Добровського, Юнгмана, Шафарика, Пельцля та інших; зокрема дійшло до видання творів Гавлічка й Сметани. Немов би знайшли й розкрили старий захований в землі скарб. Література розцвіла, нові організації запустили коріння.

Піднявся загальний рівень нашого мислення і все громадське життя набрало іншого характеру, бо Масарик зреволюціонізував голови й серця, просто перевів ту духову революцію, про яку Гавлічек колись тільки мріяв. Масарикова національна праграма перемогла народну кризу і вивела народ з кризи, хотів він того чи не хотів. Громадське життя, притлумлене персональними авторитетами, визволилося, як довголітній в'язень з в'язниці, і авторитетом стало переконання, підтверджене доводами, аргумент проти аргументу.

В усьому нашему житті настали зміни. Хоч не всяка зміна буває поступом, але зміни, спричинені Масариком, всі були поступовими. Масарик став межником: народне життя до нього було інше, ніж після нього. Значіння і вплив таких сильних духом міряється кількістю не тільки їх прихильників, а й ворогів. Із взаємної боротьби виросла нова певна правда. Масарик став камінем, об який розбивалися люди; якого не можна було обійти, якого не можна було занедбати. Кожний мислячий чех мусів з ним якось упорядкуватися. Масарик просто змінив переконання свого народу і дав йому нового духа...

Словацький рух, розпочатий молодчою генерацією, яка р. 1898 почала видавати місячник «Глас», був Масариковим ділом. Коли на початку ХХ століття в Угорськім соймі, де 30 літ не було ні одного словацького послів, то це було також ділом Масариковим. Про те свідчить Др. Вавро Шробар.*). Д-р Штефанік був також членом тієї генерації. Несподівано чеське громадянство довідалось, що Масариків вплив відчули й руські та українці,**) а на півдні всі слов'янські галузі: словинці, хорвати й серби. Коли віденський письменник Герман Вар подорожував по Далмації, то жахнувся, що там майже кожна дитина знає Масарикове ім'я***).

*.) Один з провідників словацького руху.

**) Серед книжок, які нелегально приходили в ті часи в Галичину на Велику Україну, були вже й переклади «Ідеалів гуманності» Т. Масарика. *Гр. Н.*

***) Dr Jan Herbon. T. G. Masaryk President Republiky ČS; ст. 106—108.

Так оцінювалося значіння Масарикової діяльності в 60-ліття його життя. А після того вона ні трохи не зменшилась; навпаки, розвинулась до велетенських розмірів.

Р. 1911, будучи в Італії на острові Капрі, куди їздив кілька років під ряд для лікування горла, Т. Масарик познайомився з М. Горьким і збільшив свої студії над руською літературою, в наслідок яких написав велику працю «Russland und Europa» (Росія і Європа), два томи якої по-німецьки вийшли р. 1913, а по-чеськи тільки р. 1919; третій же том про Достоєвського ю досі не виданий.

Того ж року при виборах до парламенту Т. Масарик знов виставив свою кандидатуру. Соціал-демократи, підтримуючи його, не поставили в тій окрузі свого кандидата, а віддали йому свої голоси.

В цей час свого перебування в парламенті Т. Масарик звернув особливу увагу на вивчення міжнародних відносин.

Р. 1913 на з'їзді поступової партії Т. Масарик реферував про міжнародне становище й характеризував його, як «дуже загрозливе». «Я, мовляв, старався (під час Загребського процесу) не допустити до війни, яка висить в повітрі. Але як вона вибухне, то чи приготовлені ми до неї?»

Дбаючи про підготовленість, Т. Масарик рішуче виступив проти господарського непорядку в пражській радниці, одверто заявивши в «Cas'i», що між радниками є принаймні десять злодіїв і питаючи громадянство: «як хочемо урядити й тримати самостійну чеську державу, коли не вмімо господарювати там, де принаймні кілька літ уже маємо самоврядування? Для удержання самостійності потрібно чесних, відданих, працьовитих людей...»

Не вщухла боротьба з радниками, як виникла справа Швіги, посла народних соціалістів, якого «Národní Listy» обвинили в шпигунстві,* а провідники чеських партій без суду виключили з чеського громадянства.

Т. Масарик важав суду над Швігою, вимагаючи справедливости й до противника (тим більше, що справа набрала все-

*) Що після підтверджується фактами.

народного значення) і не погоджуючись з тим, щоб подібні рішення виносилися потайки за кутком невідомою купкою людей.

Коло парламентарної праці застала Т. Масарика й світова війна.

8. Світова війна.

Неминучість світової війни передбачало чимало європейських політиків. «Передбачав війну і я» — каже Т. Масарик. «Від російської революції р. 1905 ревізував я свої студії про Росію й намагався зрозуміти її значення для Європи. До якої міри це мені пощастило, про те свідчать мої писання про Росію.

В звязку з тим ставався я зрозуміти південно-слов'янську та балканську проблеми — і саме звідти чекав війни; правда, не так рано і не такої великої, як сталася. На весні р. 1914 перед Сараєвським атентатом, я ставався примирити сербів і болгарів, бо боявся неприятельства болгарів проти сербів у майбутній війні. У сербів мені з посередництвом пощастило. Це характерний доказ, що відповідальні сербські політики були згодні на розумний компроміс, як це остаточно доказали під час напруження в Австрію після окупації.

Пригадую своє посередництво між міністром Пашичем та графом Берхтолльдом.

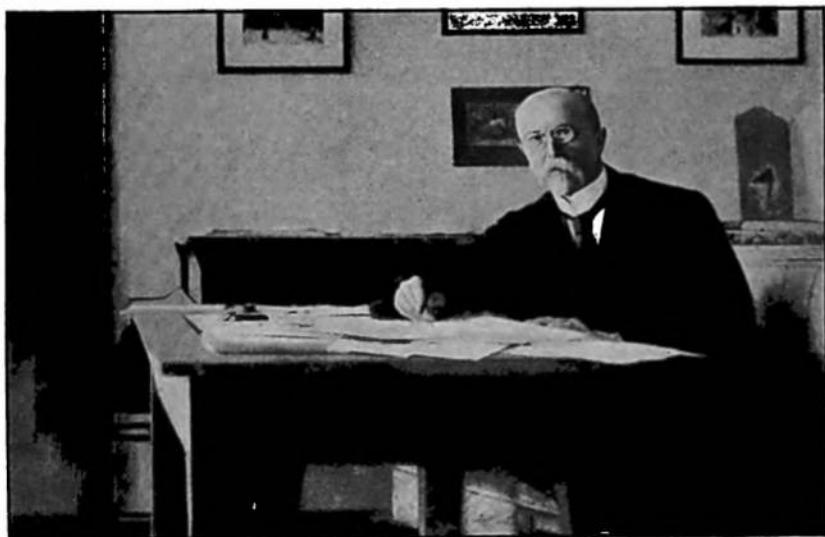
Мое передбачення, або скромніше сказати, очікування війни ґрутувалося також на пильному спостереженні Австрії, Угорщини та Німеччини і на розвиткові пангерманістичного руху та його історичної й політичної літератури... Я звертав увагу своїх земляків на загрожуючу небезпеку статтями й лекціями і ставався нав'язати звязки з міжнародними політиками».

З самого початку світової війни Т. Масарик став на становищі, що Австрія війни не виграє, про що помістив і статтю в «Čas'i»; однака він не дуже довіряв і царським обіцянкам Росії та відозві головнокомандуючого російськими військами Вел. князя Миколи Миколайовича, що розкидалася московськими літаками на Мораві.

Тим часом чеське громадянство по своїй слов'янофільській традиції, під впливом успіху Росії в Галичині, покладало великі надії на російські обіцянки визволення чехів і словаків.

Проф. Т. Масарик оглядає чехословацькі війська на позиціях
коло Березного на Україні, р. 1917.
(Fotoústřední Památníku Odboje.)

Проф. Т. Масарик за працею в готелі «France» в Київі р. 1917
(Дивись ст. 85).
(Фотографія з «Легіографії» в Празі).

Т. Масарик на таємній нараді з народними соціалістами 1 жовтня 1914 року зажадав критичного відношення до руських обіцянок і на випадок приходу руських військ до Чехії, про що тоді скрізь говорилося, радив підготовитися й заховати спокій. «Ми виросли з ілюзіями про Росію; ми по вихованню русофіли»... Але «мусимо, все оцінювати в нашого чеського становища, а не тільки надіятися на руських». Разом з тим він радив ужити всіх заходів, щоб з приходом руських не скопилися жидівські погроми, які визнавалися неминучою прикметою руської діяльності, бо такі погроми, мовляв, пошкодили б чехам і руським.

Т. Масарик, як людина великого критичного розуму, хоч і симпатизував руським, але, знаючи їх дуже добре, не покладав надії на те, щоб вони принесли чехам визволення. «Руські географічно й культурно нам чужі. Як би ми могли бути частиною Росії?» — писав 2 жовтня р. 1914 в своєму щоденнику. Т. Масарик відчув небезпеку, яка загорожувала чеській самостійності від руської хвилі і застерігав чехів від надмірних надій. «Не вірив, щоб руський самодержець міг справді хотіти дати волю малому народові. З другого боку розумів, що чехи без шкоди для себе не могли б створити частку тіла з елементами, над якими загальною культурою стояли значно вище... Тому став проти тих чехів, які й дома й на чужині покладалися на руського царя»*).

Мобілізація в Чехії пройшла дуже добре. Чеське громадянство твердої орієнтації і ясного плану поступовання ще не мало. Придивляючись до розвитку подій, заховувалося навовні лояльно.

Проте Т. Масарик, як редактор «Čas'у» заявив намісникові Тунові: «Маємо слов'янську свідомість, а всі партії слов'янську програму, до якої признається й «Čas»; нічого не ховасмо і не висловлюємо того, чого не почувасмо. Закликаємо давати жертві на сербів... Я маю слов'янські симпатії, а особливо руські, але моя книга в Росії заборонена. Я в Празі не буду захищати царизму й царської поліції»...

*) Dr Jaromír Doležal. Masarykova cesta životem, II. ст. 9.

Австрійські репресії (конфіската газет, закриття товариств, заборони зборів, арешти громадських діячів, смертна кара батькою за державну зраду і т. і.) поставили питання руба і змусили Т. Масарика ступити на рішучий шлях боротьби. «Мені самому було ясно, що не можу й не смію залишитися на службі Австро-Угорщині. Правда, спочатку не мав твердого рішення про свою акцію: відчував велику відповідальність, рахувався з можливістю програння справи. Але наші вояки, що одмовлялися від служби й передавалися союзникам, злочинні кари на наших людей, які тішилися обіцянками руського головнокомандуючого, і взагалі весь той апарат віденського й будапештського катування змусили мене рішитися... Коли прийшли повідомлення, що чеські вояки одмовлялися виконувати повинності Австрії на полі бою і здавалися в полон, раніше ніж їх хтось агітував до того; коли я почув, якої думки мої виборці, — тоді сам собі сказав: «і ти мусиш виконати нині свою повинність»... «Радився з своїми окремими політичними приятелями, бо партії були притгумлені, і рішився стать до активної боротьби».

Т. Масарик виробив план таємної організації (проект плану після прийняття спалено) і разом з своїми прихильниками (др. Боучка, проф. Дртіна, др. Е. Бенеш, др. Веселій, др. Душек, видавець Дубський, п. Пфеферман та др. Гербен) утворив таємне товариство «Мафія», щоб «уряджати на всій чеській землі таємні комітети, які б тримали зв'язок з осередком і підготовляли усе для слушної години». Oprіч роботи в краю, «Мафія» налагоджувала звязки з закордоном, доставала звідти й подавала туди найдостотніші інформації.

Переконавшись швидко, що сидячи в Чехії, широко налагодити чеську визвольну боротьбу не можна, Т. Масарик, користуючись нагодою від'їду тещі до Америки, під виглядом проводу її, добрався до Амстердаму, звідки написав листа своїм приятелям — проф. Денісові в Париж та редакторові «The Times» В. Стіедові в Лондон, запрошуучи їх на нараду в Роттердам.

Замісць Стіеда приїхав відомий приятель чехів Сетон Ватсон. На таємних нарадах*) укладено програму чеської

*) Голандія, хоч була й нейтральна, але кишіла німецькими шпигами.

політики, про що С. Ватсон уже в вільній чеській республіці заявив: «Програма, яку мені Масарик виложив на таємній нараді в однім ротердамськім готелі в жовтні 1914 року, була виповнена майже до останньої літери в жовтні р. 1918... Не буде то підхідлюванням, а повною правдою, коли скажу, що нема іншого мужа в Європі, який би з ним рівнявся, який би так широко й ясно означав загальну політику не тільки чеську, а й європейську.»

Похворівши де-який час в Ротердамі після нарад з Ватсоном (на англіну), Т. Масарик повернувся до Берліну, де мав розмову з тамтешніми політиками, од яких довдався, що хоча німці зацікавлені в поліпшенні відносин у Австрії, але чогось певного в тім напрямку не роблять. З тих розмов Т. Масарик переконався, що Німеччина твердо рішилася завоювати весь світ і тягне за собою Австрію.

Повернувшись до Чехії, Т. Масарик іздив кілька разів до Відня й налагоджував працю «Мафії». В цьому йому помагав чеський поет Махар, якому чех Дуба-Кованда давав матеріали, списуючи їх по ночах в канцелярії міністра внутрішніх справ Гайнольда. У Відні Т. Масарик розмовляв з сербськими та хорватськими політиками про необхідність одної лінії, про інформації з Балкан, а також з австрійськими політиками, намагаючись довідатися, чи в які підстави вірити, що австрійський уряд на випадок щастливого закінчення війни погодиться на якісь державні реформи. «Розмовляв з Кербером і запитався просто, що з нами сталося би, коли б Австрія виграла? Чи змінилась би династія? Кербер сказав, що ні. Стала б мабуть ще упертішою».

З того Т. Масарик переконався остаточно, що працею в середині Австрії досягнути нічого не можна, що Австрію необхідно валити, а для того муситься мати руки розвязаними. Через те 18 грудня р. 1914 він з молодчою дочкою Ольгою виїхав до Італії, немов би лікуватися, що й раніш робив не раз. По виїзді з Австрії Т. Масарик хотів зразу зректися професорської посади з мотивів непогодження з австрійською політикою, виготовив навіть таку телеграму, але з тактичних причин не вислав: гадав ще повернутися до Чехії, щоб поінформувати товаришів про

світове становище. Однак здійснити останнього вже не вдалось. 31 січня р. 1915 австрійський уряд вичитав з «Popolo d'Italia», що Т. Масарик збирається іхати до всіх держав, «щоб на випадок передбачаємого розпаду Австрії добитися заłożення чеської автономної держави». Разом з тим уряд одержав повідомлення свого посла в Римі, що Т. Масарик конферує там з югославськими та італійськими політиками. В наслідок цього він видав наказ арештувати Т. Масарика, як тільки той ступить на австрійську землю. Махар, довідавшись про це через Дуба-Кованду, вислав по умові Т. Масарикові листівку, що «книга, яку хоче мати, розібрана і вийде тільки після війни». Це означало заборону повороту Т. Масарика до Австрії. Т. Масарик був уже тоді в Женеві і, довідавшись про смерть сина Герберта в Праві, збірався повернутись до Чехії. Махарова листівка, передана «Мафію», спинила його.

Т. Масарик залишився в Женеві й в того часу розпочав одверту планомірну працю проти Австрії, організуючи для того всі чехословацькі сили за кордоном. Робив це статтями в пресі, приватними листами, посилкою довірених людей, публічними лекціями і т. і.

З одного боку гуртував чехів і словаків до упертої боротьби за своє визволення, а з другого — інформував Європу про права, дійсний стан, жадання чехів та словаків та їх значення в світовій війні.

Масарикове помешкання в готелю «Річмонд» обернулося в канцелярію, до якої сходилися чехословацькі нитки zo всього світу. З краєм її тісно звязувала «Мафія», що розвинула в той час велику діяльність, пересилаючи й одібрала з-за кордону докладні інформації на листках, засунутих в ручки чемоданів, в олівці, в дротики парасольок, вліплених в палітурки книг, в держална палиць, записані невидимим атраментом на нижніх сдвабних спідницях артисток і т. і. Особливо велику кореспонденцію вів др. Едуард Бенеш, пересилаючи її в обмотаних матерією гудзиках. Не мало писалося також і в торгових листах, в оповітках, особливо німецьких та голландських, поміж рядками та умовними знаками.

У ряд завято вишукував кореспонденцію, для чого на кордонах не раз обстригали жінкам волосся, здирали чоловікам шкуру на лисинах, шукаючи тайного письма, але рідко що находили.

Для догляду за роботою чехів за кордоном, а спеціально за Т. Масариком, призначено було окремого агента Віктора Хуму, який зорганізував в Женеві централю шпигунського додому за чехами, втягнувши в ту справу й кількох чехів, як наприклад, члена чеського товариства «Святополк Чех» в Цюриху — Фр. Пустіну. Один з них зрадців видав і крамаря гудзиками, який по вказівках К. Душка перевозив в своєму крамові велику кореспонденцію.

Помітивши працю австрійських шпиків, Т. Масарик звернув увагу в першу чергу на очищення чеських закордонних організацій від непевного елементу. Для того заклав таємні довірочні «Чеські рекомендаційні комісії», які мусіли наперед подавати відомості про кожного чеха, з котрим треба було вступити в якісь стосунки.

Т. Масарикові особливо помагав др. Сіхрава.

Зважаючи на своє світове ім'я, Т. Масарик швидко нав'язав звязки з видатними політиками Антанти, а помимо того уряджував прилюдні лекції про чеську справу. В першу чергу прочитав лекцію в Женеві на тему «Чехи й сучасна війна», в якій заявив, що чехи з сербофілами й русофілами в кращому розумінні цього слова, й виступають проти Австрії.

Для маніфестації чеської справи за кордоном особливо використано 500-ліття з дня смерти І. Гуса, шанування якого в Чехії було заборонено. В багатьох містах Швейцарії уряджено було урочисті зібрання з відповідними промовами, в яких брали участь і видатні антанські політики та громадські діячі. Для участі на такому святі в Женеві з Паризьку приїздив навмисне давній приятель і історик Чехії проф. Сорбони, А. Деніс, який прочитав доклад про зміст гусиству. Т. Масарик в своїй промові на тому святі намітив лінію політичної поведінки Чехії, яка, коротко кажучи, зводилася до того, що зміст чеської реформації дає зміст всьому чеському народному рухові; кожний свідомий чех найде в історії реформації свій народний ідеал, а тому кожний мусить рішити — чи він за реформацію чи проти неї, за

ідею чеську чи австрійську; чеська реформація не скінчилась; кожна реформація є стремлінням до кращого, до поступу й до- скональності; чеська реформація була передовсім моральною, а через те поборювала церкву й державу, бо в середні віки церква й держава творили одну теократичну цілість; чеська реформація вела до політичної революції, бо кожне тверде, чесне й моральне зусилля логічно веде до реформи, а далі до політичної й соціальної революції; чеською реформацією народ вперше поставив питання про свій авторитет; це саме питання він ставить і зараз і не стерпить його одсування, за всяку діну треба його розвязати; основою чеської реформації була гуманність, любов до правди; ідея гуманності не тільки не забороняє, а не може заборонити охорони, захисту своїх прав; чеська реформація в найяснішою певністю довела, що оборона — не насилля; вона дала правило: «осуджуємо насильство, не хочемо й не будемо його вживати; однак проти насильства будемо боронитися, коли треба й залізом»; повага й моральна гідність всякого чину залежить від його мотивів (причин); в кожній суперечці, в кожній війні важно знати: хто чинить насильство, а хто захищається. Чеською програмою сучасної боротьби за визволення мають бути стремління Гуса, Жижки, Хельчицького, Коменського».

Масарикову промову, як доносили австрійські шпигуни, «прийнято присутніми з великим одушевленням».

Чеські єміграційні організації утворили в Швейцарії Чеську Народну Раду, на чолі якої став Т. Масарик, і яка взяла на себе організацію за кордоном чехословацької боротьби за визволення. Т. Масарик провадив працю, підтримуючи тісний контакт з проф. А. Денісом, паризькими та пражськими чеськими організаціями. Вся праця велась на кошти, вібрані серед чехів і словаків. «Не вяли — пише Т. Масарик — від Антанти ані грейцера і за всю добу боротьби не ужили проти ворога ані одної неправди, ані одної з так званих дипломатичних хитрощів. Такий чесний бій, така чесна революція, смію сказати, ледве коли була переведена».

Т. Масарик не тільки провадив біжучу щоденну роботу, а й розробляв плани наперед, виробляв уже тоді закони для май-

бутньої чеської держави. «Бачив, — як сам пише, — що ані самої пропаганди, ані революції у війську та дома не стачить, тільки мусимо мати військо», а тому пропагував думку утворення у Франції й Росії чехословацьких відділів, які б стали зародком національного війська.

В політичних колах Швайцарії Т. Масарика трактували вже тоді, як майбутнього президента чехословацької республіки. Особливу симпатію мав він у Женеві серед політиків південно-слов'янських.

Австрійський уряд пильно слідкував за його роботою, і підсилав шпиків під виглядом земляків, що прибували з краю з певними інформаціями, але Т. Масарик, бувши докладно поінформований «Мафією» про все, що діялось в Чехії, не раз, глувуючи, розповідав шпикам докладніше про ті справи, про які вони мали його «інформувати». Своїй дружині він раз писав (лист попав не до неї, а до австрійської поліції): «Тут в Швайцарії є кілька агентів австрійської поліції, знаємо всіх і стережемо їх. Не дਬаємо більше про їх глупоту».

У вересні р. 1915 до Швайцарії з Чехії втік др. Едвард Бенеш, який став найближчим і найенергійнішим співробітником Т. Масарика.

Австрійський уряд врешті звернув увагу швайцарської влади на те, що революційна пропаганда, розвинута чехами в Швайцарії під проводом Т. Масарика, не погоджується з розумінням нейтралітету, через що швайцарська влада 1 липня р. 1915 розпорядилася, щоб всі чужинці, які не мають легітимації від своєї влади, зареєструвалися в місцевих урядах і внесли залигу по 1.500 франків, а в кінці липня оповістила чеським товариствам, що хто буде пійманий на протиавстрійській пропаганді, той буде висланий із Швайцарії.

Др. Сіхрава, зважаючи на це, став видавати з 12 серпня р. 1915 двотижневик «Československá samostatnost» (Чехословацька самостійність) не в Швайцарії, а в французькому місті Annemasse, що лежало за годину їзди від Женеви; однак його через деякий час на скарги австрійського уряду все-таки вислали з Швайцарії.

Чеська Народня Рада в Швайцарії позбулася права вида-

вати рекомендації для одержання віз до Парижу. Тільки сербський посол на особисті прохання Т. Масарика давав візи чехам.

В Парижі чехи в січні р. 1915 видавали двотижневик «L'indépendence Tchèque» (Незалежна Чехія), а з квітня двотижневик «La Nation Tchèque» (Чеський народ), де більшим співробітником був проф. А. Деніс.

Чеське громадянство за кордоном поволі поділилося на три головних течії: 1) республіканську, найбільшу, яка складалася з прихильників Т. Масарика та всіх соціал-демократичних організацій за кордоном і мала свою метою створити з Чехії, Морави, Шлезька та Словаччини Чехословацьку Республіку; 2) русофільську, або Конічкову, яка хотіла в чеських земель утворити королівство з руським князем на троні; і 3) англо-американську, або Копецького, яка хотіла посадити королем Чехії англійського принца.

Русофільська течія видала навіть в Парижі 16 лютого р. 1915 маніфеста, в якому, оповістивши Франтішка Йосипа «ворогом народу, врагом держави, негідним далі носити титул короля чеського» і присягаючи працювати зо всіх сил, щоб «він і всі члени родини Габсбурзької позбулися прав і претензій на землі чеські», закінчувала: «Слава царю визволителеві, слава великому князеві Миколаєві, слава руському війську і шляхетному народові руському».

Республіканська течія на чолі з Т. Масариком виразно відмежовувалася, як од русофільського, так і від англофільського монархізму, ведучи з ними активну боротьбу.

Держави Антанти в той час були далекі від зrozуміння її задоволення чехословацьких вимог. Франція й Англія вважали необхідним зберегти Австро-Угорщину для європейської рівноваги, і що-найбільше вгоджувались тільки на певну автономію чехам.

30 серпня р. 1915 австрійський уряд перевів трус в Масариковому помешканні в Празі, де перебувала його дружина, і забрав його листи з Швейцарії та деякі книжки й часописи.

Працювати в Швейцарії що-далі ставало трудніш, і Т. Масарик рішив перебратися до Англії, куди закликали його на професора слов'янської літератури в Лондонському університеті.

Забравши всі фонди з Швейцарії, Т. Масарик заіхав до Парижу, де чехословацькі організації по ініціативі робітничого Товариства «Рівність» при більшій допомозі словацького астронома д-ра Мілана Штефаніка, що служив у французькому війську, утворили в р. 1914 доброхотний військовий батальйон «Nazdar» і провадили політичну працю, об'єднавшись в «Чеську Народну Раду».

Опірч Т. Масарика й Е. Бенеша, по дорученню провідників чеської політики в краю, вокрема А. Швегли і К. Крамаржа, прибув до Парижу посол аграрної партії І. Дюрих. Під час його перебування в Парижі відбувся Конгрес тамтешньої Народної Ради, який обрав Comité d'action tchèque à l'étranger (Комітет чеської акції за кордоном), органом якого стала «Československá Samostatnost» д-ра Сіхрави.

Головою Народної Ради й Комітету Акції обрано Т. Масарика, заступником І. Дюриха, секретарем Е. Бенеша.

Збори Народної Ради, як повідомляв австрійський агент свій уряд, закінчилися вигуками: «Слава Чехословацькій Республіці! Слава її першому президентові Т. Масарикові!».

Т. Масарик, Е. Бенеш та І. Дюрих розділили між собою поле праці так, що Т. Масарик взяв на себе Англію, куди негайно й виїхав, Е. Бенеш — Францію, а І. Дюрих — Росію.

В Лондоні чехи з початку війни ще р. 1914 склали легію доброхотників та окремий «The London Bohemian (Czech) Committee» (Лондонський Чеський Комітет), головою якого був І. Сікора, писарем Копецький.

Лондонські приятели Т. Масарика, між іншими й історик Чехії граф Лютцов, що «єдиний з чеської шляхти працював в духові визвольної для чехів програмі в Англії й Америці»,*) подбали про іменування Т. Масарика професором і директором

*) Prof. J. Pekaf. Dějiny československé, стр. 187.

новозаснованого Слов'янського Інституту при Лондонськім університеті. В тому інституті, oprіч Т. Масарика, викладали ще: руський проф. Трофімов про Росію, письменник Тучіч про південних слов'ян та С. Ватсон про інші країни.

19 жовтня р. 1915 Т. Масарик прочитав там свою вступну лекцію «Про проблему малих народів в сучасній європейській кризі», в якій вказав, що метою світової війни повинно бути усамостійнення всіх народів, а його власним завданням і завданням інституту — науково виявити необхідність того; вяснив ріжницю між тямкою держава й нація, що в Європі, мовляв, часто змішується, і підкреслив, що малі народи, творячи малі держави, мають рівне право на життя, як і великі; навіть більше, можуть працювати й давати цілому світові великих людей, як Гус, Коменський. Цивілізація не є маєтком одного народу, а загальним добром, з якого кожний народ має розвинути свою власну цивілізацію. Коли німці хвастають, що вони несуть світові цивілізацію, вони говорять дурницею й брехню. Великий народ не має права уживати малого народу, як свого приладдя; з другого боку, не сміють малі народи малувати великих, а тільки йти стежкою, яка показана ім їх власними здібностями та історичними традиціями. Т. Масарик висловив думку, що необхідно створити самостійні держави — чеську, польську, юго-слов'янську, мадярську та румунську.

На лекції мав бути прем'єр Асквіт, але через недугу не прибув, і його заступав канцлер лорд Сесіль, який зачитав листа від Асквіта, де віталося Т. Масарика «не тільки, як мужа науки, який навчить нас про Слов'янський світ, але і як мужа, якого особистим прикметам — прямоті, силі й статечності приноситься належний привіт... Воюємо — писалося — передусім за свободу малих народів, щоб ім, визволеним од насильства іхніх дужчих сусідів, дозволено було розвивати в майбутньому своє власне національне життя». Oprіч Сесіля, на лекції були сербський та бельгійський посли, ректор та професори університету й багато іншої публіки.

Лекція мала великий успіх. Вона зробила пролом в теорії про необхідність вберегати Австрію для європейської рівноваги, якої тримався й англійський король.

24 жовтня чеська колонія в Лондоні урядила на честь Т. Масарика вечір, який розпочався чеським гімном, після чого голова лондонського комітету І. Сікора привітав Т. Масарика. В своїй відповіді Т. Масарик сказав: «Можемо безпечно вірити в свою самостійність, як і в те, що не будемо під Австрією... Тепер нема вже в Чехії ріжниці між партіями: всі воюють за одну ціль, за одну думку. Ми, чехи й словаки, носили завжди в собі слов'янську ідею і з нею в найтяжчі часи витримаємо».

В ті часи Т. Масарик виробив уже маніфест в чеській справі до всіх народів. Після порозуміння з чеськими колоніями в Росії, Франції, Америці й Англії та підписання їхніми представниками (по телеграфу) маніфест був 14 листопаду р. 1915 опублікований, як перше оповіщення всіма чеськими організаціями за кордоном самостійності чеської держави.

В маніфесті заявлялося, що чехи стають «на сторону воюючих слов'янських народів та їх спільніків без огляду на успіх чи неуспіх, захищаючи право»; вказувалося на те, що в свій час чехи вільно обрали короля з Габсбургів на певних умовах, а Габсбурги потім насильною централізацією створили одну абсолютичну державу, чим порушили умову про самостійність чеської держави; вказували на те, що світову війну австрійська влада розпочала без згоди парламенту, учинила над чеським громадянством люті насильства (арештовувала, вішала, чеські полки десяткували, права мови порушила, міста заступила німецькими військами і т. і.). «За такої, мовляли, ситуації чеський народ не може далі мовчати. Через те склався Закордонний Комітет чеської еміграції, щоб чужину про дійсний стан речей інформувати і державним політикам та публіцистам Антанти та нейтральних держав жадання чеського народу виявити й чеську програму захищати. Всі чеські партії домагалися самостійності народу поки-що в рамках Австро-Угорщини; перебіг братобівчої війни та безоглядні насильства Відня змушують нас домагатися самостійності без огляду на Австро-Угорщину. Боремося за самостійну Чеськословацьку державу. Чеський народ переконався, що мусить старатися сам за себе!»

Масариків маніфест в тисячах примірників розлетівся по світу. Дістався й до чехів. Ширенню його серед чехів у краю

поміг сам австрійський уряд, пославши примірник дивізійному судові у Відні, як матеріял для обвинувачення кількох чеських вояків. Урядовець суду Дошіта (чех) за ніч переписав його, розмножив на апараті й розіслав землякам.

Масарик успіх в Англії вплинув і на французький уряд. Т. Масарик час від часу наїздив по справах до Парижу, де йому ретельно допомагав д-р Е. Бенеш та д-р. М. Штефанік. На Різдво він там занедужав і пролежав де-який час у помешканні проф. А. Деніса, а видужавши мав у лютому р. 1916 розмову з прем'єр-міністром Бріяном, якому докладно вияснив стремління чехів до самостійності й необхідність остаточного розвалу Австро-Угорщини, як підручної німецької сили.

«Бріян, як казав згодом Т. Масарик, був перший в європейських державних мужів, що визнав справність чеської національної програми й пообіцяв нам поміч Франції...» «Тоді чехословацьке питання вперше після довгої доби досталося на міжнародній форум. Досі було воно нутрішнім питанням Австрії, до якого світ нічого не мав. Тепер мали перший документ, де союзники визнали чехословацьке питання за міжнародне. За те будьмо їм вдячні, а найбільше Франції, що то зробила. Мусимо по правді сказати, що найбільшу заслугу в тім мав д-р Е. Бенеш».*.) Вплив пана Бріяна поділав так, що в ноті президентові Вільсонові (який хотів посередничати між воюючими) було вже висловлено програмове жадання, «щоб чехи й словаки були звільнені від чужого панування, розуміється, німецько-мадярського»**).

Того ж місяця Т. Масарик розпочав низку лекцій в «Слов'янському Інституті Парижського університету». Перша лекція була «Світ і Слов'яне», в якій він зазначив, що Німеччина, здійснюючи мрію про шлях «Берлін-Багдад», душить по дорозі три малі народи: поляків, чехів і південних слов'ян. Тому війна з німцями є війною за визволення цих маліх народів.

*) Dr Jaromír Doležal. Masarykova cesta životem. I, ст. 34; II—131.

**) Ibidem I, ст. 84.

В Росії й на Україні серед чехословацьких організацій боролося дві течії: поступова й консервативна. Спершу ця ріжниця була мало помітною, але що-далі більшала. 28 вересня р. 1914 чехословаки в Київі згуртували доброхотну дружину. На Софійському майдані після 300-літньої перерви замайорів уперше пропор національного чехословацького війська, не підлеглого Габсбургам. Царський уряд косо дивився на розвиток демократичної думки серед чехословаків та на республіканську діяльність Т. Масарика, якого обвинувачувано за англофільство, і не дозволяв чехам та словакам розвинути своєї справи.

Консервативна частина чехів та словаків, щоб здобути царську ласку, одмежовувалася від Т. Масарика й намагалася зробити Росію осередком всього чехословацького руху, пропагуючи царя на майбутнього короля чеського; поступова ж частина з тим не годилася й визнавала необхідним об'єднання всього закордонного чехословацького руху в руках Паризької Народної Ради, на чолі якої стояв Т. Масарик. В умовах тогочасного самодержавного режиму перемогла консервативна течія, яка головою «Союзу чехословацьких організацій в Росії» обрала п. В. Вондрача (власника готелю «Прага» в Київі).

Знаючи настрої російського уряду й беручи на увагу технічну незручність керувати всім закордонним рухом в Росії, Т. Масарик не їхав туди, а вислав тамтешнім чехам і словакам листа, в якому бажав тогочасному іхньому в'їздові в Київі найбільшого успіху й закликав до єдності та боротьби за самостійність чехословацької держави.

Успіх Т. Масарика за кордоном не давав спокою австрійському урядові, через те р. 1916 заарештовано у Відні разом з іншими Масарикову дочку Алісу, учительку ліцею. Це особливо тяжко відбилося на здоров'ї і так уже хорої пані Масарикової, яка була надзвичайно пригноблена тим, що чоловік і одна дочка перебували на вигнанні, старший син помер, молодчого забрали на війну, щоб воював проти батька, а тепер — забрали останню підпору старости. Справа ув'язнення Аліси Масарикової розв-

неслася по всьому світу; подекуди писали навіть, що її скарано на смерть. В наслідок того піднялося велике обурення, навіть в нейтральних країнах, і це змусило австрійський уряд випустити п. Алісу на волю.

Загальне становище для Антанти в той час сильно погіршало. Руські відступали, Сербія лежала в руїнах, Румунію стиснули з усіх боків, Франція збиралася евакувати Париж, Лондон обстрілювався цепелінами, так що недалеко Масарикового помешкання падали бомби; німецькі підводні човни перешкаджали підвозу харчів до Англії і т. і. Під враженням цих обставин серед чехів почався розклад. Значна частина заявляла себе лояльною до Австрії і нападала на Т. Масарика за те, що завів чеську справу на велику небезпеку; особливо католицька газета «*Vesmír*» в Америці. В Лондоні чеське громадянство також поділилося. London Czech Committee з Масариком на чолі домагався за всяку ціну, щоб організовані там раніше чеські доброхотники прийняті були до англійського війська, і особливо настоював на тому в часи неуспіху Антанти, щоб цим підкреслити свою щиру відданість ідеї боротьби з Німеччиною, а разом з тим і використати військову непевність Англії та вирвати її згоду на прийняття чеських доброхотників в англійське військо, щоб тим зафіксувати чеську збройну поміч Англії. Тим часом друге чеське товариство «Czech Information Society» виступало проти вступу чехів в англійське військо аби занадто не ангажуватися.

Розклад поволі ширився далі. Потребувалася негайна широка пропаганда і тіоний звяжок, а для цього не вистачало коштів. Т. Масарик звернувся до американських чехів і словаків з проханням зібрати на потреби справи 50.000 доларів, але тамтешні суперечки несприяли такому зборові. Войта Бенеш (брат д-ра Едварда Бенеша), що вів Масарикову роботу в Америці, радив звернутися персонально до кількох заможних чехів за жертвою, але Т. Масарик з тим не погодився, щоб не було нарікань, що він брав гроши для своїх потреб, і вимагав лише збільшити пропаганду необхідності жертвувань на Чеську Народну Раду в Парижі. «Я маю сам досить слушну платню в Лондонському університеті», писав В. Бенешові. — «Ніхто не

смів мені сказати, що щось мені подарував. Все йде на Народну Раду в Парижі. Чеські громадяне мусять знати свою повинність». В. Бенешові Т. Масарик наказав скрізь економити й за другими доглядати, щоб ніде без крайньої потреби народні гроші не витрачались. Здеморалізованих підбадьорював твердим переконанням, що правда мусить перемогти й переможе. «Не зважаючи на сучасний несприятливий стан на фронті, — казав — ми мусимо витривати, бо воюємо не за побічні справи, а за принципи. І витривати мусимо навіть при неуспіху. Світ мусить знати, що не буде тривко-го миру в Європі, доки засади волі для всіх — в тім числі й для малих народів — не ввійдуть у тіло й кров дійсности. Що більш несприятливо для нас розвиватимуться справи, то більш уперто мусимо воювати. Бій проти Австрії треба докінчити. До миро-вого Конгресу мусимо напружити всі сили, розвинути гарячкову енергію. Світ мусить бути добре поінформований про основи проблеми, в якій дрімає нова небезпека європейського миру.»

Триматися зайнятого становища було не легко. «Ані три ночі не спав, як слід, за ті два роки, як вийшов з дому» — казав раз Т. Масарик В. Бенешові. Єдиною втіхою його в ті часи, опріч надії на краще майбутнє, була дочка Ольга, що студіювала в той час в Лондонськім університеті й доглядала та розважала його в найтяжчі часи всяких недогод.

В своїй політичній праці Т. Масарик весь час намагався держатися найближче до південних слов'ян, серед яких мав великі симпатії, особливо в часів Загребського процесу. Коли р. 1915 південні слов'яне видавали книжку *«L'Unité Jougoslave»* (Пів-деннослов'янська спілка), в якій зазначали свою програму, то передмову до неї на іх прохання написав Т. Масарик. В Лондоні Т. Масарик не минав жадної нагоди зміцнити звязки з південними слов'янами.

Р. 1916 він мав розмову з наслідником сербського короля Олександром і сербськими політиками Папличем та Івановичем, яким виклав чеську програму і звернув увагу на спільність чеських інтересів з південнослов'янськими. Олександр і інші цілком з ним погодилися.

Після того відбулися спільні збори чехословаків і південних слов'ян, де промовляли Гінкович, Сетон Ватсон і Масарик. Збори ухвалили звернутися до англійської влади з проханням помогти чехословацькому народові в його визвольних стремліннях.

Під кінець р. 1916 становище Т. Масарика й чехословацької справи поліпшало. 30 жовтня Англія прийняла чехословацьких доброхотників до свого війська й тим зафіксувала свій офіційний звязок з чехословацьким революційним рухом; того ж місяця почав виходити журнал «The New Europe» («Нова Європа») при участі А. Віта, Н. Роза, Б. Вільямса, Філіпса, а головне, С. Ватсона і Т. Масарика, який ознайомлював англійське громадянство з слов'янськими справами її дійсним станом речей в Австрії, бо навіть ще тоді «Morning Post», велика й відома газета, писала, що мадяри стоять на боці Антанти. Незабаром після того «Labour Party» (Робітнича партія) визнала право народів на самоопреділення, а врешті й уряд змущений був згодитися з політикою незалежності народів. На фронті ж до Антанти пристала Румунія, з приводу чого Т. Масарик, д-р Е. Бенеш і М. Штефанік висловили румунському прем'єр-міністрові привітання.

Коли в грудні р. 1916 німці вперше звернулися до американського президента Вільсона з пропозицією посередничати в справі миру, пропонуючи «німецькі» умови, Т. Масарик рішуче виступив проти миру з німцями, доводячи, що поки не буде розвіштована Австро-Угорщина, німецька загроза не перестане існувати. Тільки розділ Австро-Угорщини, мовляв, доведе до того, що Німеччина, не маючи підмоги від першої, зменшить свої вазіхання.

Боротьба між поступовою й консервативною течією чехословацького громадянства в Росії й на Україні після того, як в руський полон перейшла велика кількість чехословаків, збільшилась. Руський уряд на чолі з прем'єром Штурмером

Президент Чехословацької Республіки проф. Т. Масарик вітається з своїми шкільними товаришами в м. Годинині під час подорожі р. 1921.

(Obrazový archiv tiskového odboru presidia ministerské rady.)

Хата на Підкарпатській Русі, зфотографована під час подорожки п. Президента Ч. С. Р. проф. Т. Масарика до Ужгороду фотографом друкарського відділу превідії Ради міністрів.

хотів використати чехословацький рух в інтересах московського самодержавія. «Штурмер — каже Т. Масарик — пропонував нам гроші й хотів вужиткувати нас для чорносотенної пропаганди проти Англії й Франції, щоб ті держави не втручалися в слов'янські справи. Коли-ж ми на те не погодилися, почав Штурмер вести проти нас кампанію брехні, інтриг і підступів. Твердив, що я «западник», живу в Лондоні й працюю за гроші для Англії і т. і.»*).

В липні р. 1916 в Росію приїхав посол аграрної чеської партії І. Дюрих. За допомогою консервативної течії серед чехів він порозумівся з Штурмером і виступив проти Т. Масарика. Поступові чехословацькі кола одколошлися від І. Дюриха, наразивши себе на репресії з боку Штурмера.

Більшість полонених на чолі з Б. Павлу, який з Росії через Стокгольм побував у Лондоні у Т. Масарика і в Франції у Е. Бенеша, вимагала підпорядкування чехословацьких організацій в Росії й на Україні Паризькій Народній Раді. Російський прем'єр-міністр Штурмер не дозволив через те приймати полонених в доброхотні дружини, як того добивалась поступова частина чехословаків, і робив усіякі перешкоди розвиткові чехословацького руху. Приїзд до Росії М. Штефаніка і його стремління налагодити справу ні до чого не довели. Характерно, що в країні, на яку консервативні чехи покладали найбільше надій, яка найбільше маніфестувалася, як захистниця слов'ян, найбільше ж перешкаджалося розвиткові чехословацького руху.

Тільки революція р. 1917 змінила поволі це становище. 7-го березня р. 1917 на фронті відбулися вбори чехословацької бригади, які, привітавши руську революцію, оповістили «землі корони чеської — Чехію, Мораву, Шлезьк, Словаччину, Лужиці і Кладське — за одну незалежну державу», «професора Т. Г. Масарика тимчасовим диктатором самостійної чехословацької держави, а Народну Раду в Парижі під його головуванням за тимчасову владу», якій і склали присягу вірної служби.

*) Dr Jaromír Doležal. Masarykova cesta životem ст. 136.

3-го квітня М. Штефанік іменем Паризької Народньої Ради виключив п. Дюриха з її членів.

6—14 квітня відбувся в Києві з'їзд представників чехословацьких організацій і громад полонених, які надали чехословацькому рухові новий революційний зміст. Іменем народу з'їзд оповістив війну Австро-Угорщині, визнав чехословацьку Народну Раду в Парижі в Т. Масариком на чолі за верховний орган чехословацької революції, обрав її відділ для Росії, в складі 30 осіб з головою Б. Чермаком і секретарем Ю. Кледандою, а ведення усіх місцевих справ передав «Союзові чехословацьких організацій», головою якого обрано було Масарикового прихильника д-ра В. Гірсу.

10 квітня чехословацька бригада оповістила п. Дюриха інтернованим і закликала його до штабу бригади.

16-го квітня приїхав до Петрограду сам Т. Масарик. На вечорі з приводу од'їзду французького міністра Альберта Тома проф. П. Мілюков привітав Т. Масарика, між іншим кажучи: «Чи треба говорити про велике значіння права самоопреділення народів, про його найтісніший звязок з головними завданнями сучасної війни, коли тут близько мене сидить мій славний приятель, учитель всієї західнослов'янської і південнослов'янської молоді — Масарик? Само його ім'я нагадує нам про наше завдання — визволити чехів і словаків разом з союзницями».

Того ж дня в австро-угорському парламенті чеський депутат Станек від імені «Чеського Союзу» ваявив жадання об'єднання чехів і словаків в одну демократичну державу.

19 липня р. 1917 Т. Масарик виступив на зборах чехів і словаків у Києві, а 15 серпня в Москві, виясняючи причини світової війни і чехословацькі завдання.

В Росії й на Україні Т. Масарик працював над негайним створенням чехословацького війська. Гуманіст став творцем армії. Поясняв це тим, що «Коли на мене нападе в лісі розбішака, а я захищаючись його вб'ю, то чи злочинець я? Чи на тім самім моральнім ступні, що й він, котрий хотів мене убити? Ми боронимося проти німецького насильства, австрійського пригноблення, а під час оборони дозволено й убивати»... «Я ніколи не нацьковував на німців — казав під час одної

промови в Київі — але як побачив іх насильства, коли вішли й стріляли наших людей дома, то рішив, що мушу бути на боці тих, хто воює з Австрією, мушу бути вояком на свій спосіб...»

Під час одвідин чехословацьких дружин в Полонному та в Боришполі в серпні р. 1917 Т. Масарик казав: «Австрія кинулася на малу Сербію. То був злочин. Оповістила війну без нас і проти нас. В цім також злочин. Чеські вояки мусіли стріляти на своїх братів. В тому найбільша зрада. Дома наших братів Австрія покарала понад 60.000. Все те гукає до помсти... Я сам, признаюсь, довго вірив, що можна Австрію перетворити в державу, збудовану на демократичних засадах. Але вже р. 1907 побачив, що нема чого чекати від Австрії. Од тієї доби став в рішучу опозицію до закордонної політики, яку вела Австрія; став проти організованого насильства, проти фальші й брехні... Вірте, браття, умерти не так страшно. Смерть отут, на полі бою є чесна смерть, краща, ніж смерть од голоду і в'язнення у Габсбургів. Ми переможемо, а тому до побачення у вільній Чехії і вільній Словаччині!»

Тимчасова руська влада теж не цілком ішла на руку чехам і словакам. Вона не хотіла задовольнити їхнього прохання про дозвіл приймати в чехословацьке військо всіх полонених. Добиваючись цього дозволу, Т. Масарик «їздив між Петроградом, Москвою й Київом. В останньому задержувався найрадніше, бо там був осередок чехословацького війська й осідок української влади та антанцьких місій»*).

В цей час серед російської армії розпочався вже розклад. Керенський об'їздив військо й закликав до наступу, а воно розбігалось. 1-го липня розпочався останній наступ і чехословацька бригада в кількості до $3\frac{1}{2}$ тисяч, вперше ставши до бою і розклавши наперед пропагандою два австро-слов'янські полки (35 Пісецький в Чехії і 85 Суботицький в Банату), що випадково опинились проти неї, прорвала ворожий фронт і взяла в полон 62 старшини, 3.150 вояків і 16 гармат. Цей надзвичайний успіх чехословацьких військ в той час, як здеморалізовані російські війська скрізь відступали, а також витривалі бої чехословаць-

* Dr. Jaromír Doležal. Masarykova cesta životem, ст. 97.

ких частин під час захисту відступаючої російської армії коло Тарнополя, змусіли Тимчасовий Російський Уряд визнати їх надавичайну босздатність і дати дозвіл поповнювати їх полоненими чехами та словаками. Зборів і Тарнополь змусіли й Антанту уважніше приглянутися до чехословацької сили.

В Росії наростала вже з одного боку екстрема більшевицька, а з другого — консервативна, що виявилася в формі Корніловського повстання. Як більшевики, так і корніловці намагалися перетягнути чехословаків на свій бік. Ще під час останнього російського наступу коло штабу Корнілова склалася із захоплених в полон чехів і словаків окрема дружина. Під час повстання Корнілова його підтримали консервативні чехословацькі кола, що купчились навколо «Кружка славян» і «Славянського Содружества». При ліквідації корніловщини найдено документи, які доводили, що деякі старшини чехословацького війська по вказівках консервативних чеських організацій в Києві брали участь в корніловській акції.

Тасмна слідча Комісія по ліквідації корніловщини, складена Комітетом Ради Військових Депутатів Київської військової округи з капітаном Масютіним (соціал-демократом) на чолі, маючи найширші уповноваження від уряду, розслідила справу і, переконавшись в контрреволюційній діяльності визначених чеських організацій та бувши під впливом загального недовір'я руських революціонерів до національних чехословацьких військ, як до реакційної сили (все національне вважалося шовиністичним), пропонувала Російському Урядові негайно розпустити чехословацькі батальони, як непевну силу, яку легко можуть використати консервативні руські кола для своєї мети. Думку про розпуск батальонів підтримували й зболяшевичені чехи та словаки. Представники Чеської Народної Ради в Києві звернулися тоді до Голови Ради Військових Депутатів Київської військової округи*) в проханнями не переводити в життя вимоги слідчої Комісії. Останній важдав посвідчення, що батальони стоять під рукою Т. Масарика, якого знав з його писань. Посвідка була принесена і президія

*) В той час головою Ради був українець Н. Я. Григорій.

ради військових депутатів КВО, що складалася в більшості з українців, які в цілому симпатизували батальонам, на внесення голови, одхилила вимоги Комісії й дала урядові позитивне заключення про дальніше існування чехословацьких батальонів.

29 жовтня Т. Масарик виступив на великому мітингу народів Австро-Угорщини в Києві, що відбувався під проводом проф. Макси при участі українців з Галичини, поляків, чеків, словаків, південних слов'ян і румунів. Т. Масарик закликав усі народи, поневолені Австрією, валити спільну тюрму народів. Член Укр. Центр. Ради соціяліст-революціонер в Галичині Іван Лизанівський привітав Т. Масарика й підкреслив повну солідарність українського народу в Галичині з визвольними змаганнями всіх слов'янських народів. Українські січові стрільці й полонені з Галичини урядили Т. Масарикові грандіозну овацию. Зібрання ухвалило резолюцію, в якій заявило: «Конечною метою сучасної великої війни мусить бути визволення й об'єднання народів поневолених та розірваних на часті. Ця мета суперечить безглуздому планові Німеччини й Австро-Угорщини, які хотять весь світ підпорядкувати німецькому пануванню. З огляду на небезпеку, якою є для загальної волі й права всіх народів на самоозначення пруський мілітаризм та австро-німецький імперіялізм, мусять ті, хто воює проти німецько-мадярського ярма, працювати рука в руку. До того часу, поки австро-німецький імперіялізм не буде розгромлений, Польща не дстане своїх країв, захоплених Німеччиною та Австро-Угорчиною, Румунія не досягне народного об'єднання, чехословаки не втворять незалежної чехословацької держави, українці не здійснять свого ідеалу об'єднання нації, південні слов'яне не вирвуться з австро-угорської неволі, а італійці не здійснять своїх справедливих домагань на італійські краї, що під Австрією.

Поки перемога волі й демократії не дасть Європі міжнародньої організації, заложеної на праві народів на самоопреділення, поки поляки, чехословаки, румуни, південні слов'яне, українці та італійці не досягнуть повної незалежності й національного об'єднання, доти в Європі й на цілому Світі не буде

певного миру. Ми, зібрани тут на зборах народів поневолених і розірваних на часті, народів, які своїми незалежними й здруженими державами хотять витворити від Балт до Адрії перегороду проти зусиль пангерманізму, оповіщаємо свою незломну волю об'єднати свої стремління для досягнення своїх святих прав»*).

Коли українці в Київі повстали за свою самостійність, а місцева російська влада хотіла використати проти них чехословацькі батальйони, що стояли на фронті, останні, прийшовши до Києва і зорієнтувавшися в чим справа, не зважаючи на гарячий заклик п. Дюриха допомогти руському штабові, заявили, що визнають право всіх народів на самоопреділення, не бажають втручатися в русько-українські змагання, бо й ті й другі ім близькі, і хотять повернутися на фронт проти німців, що швидко їх зробили.

Чехословацька Народня Рада випустила 28 листопаду за підписом Т. Масарика й п. Макси таке оповіщення:

«В останній час під фірмою «Кружок Славян» і «Славянське Содружество» поширюється з Києва направлені проти окремих націй і руських політичних партій реакційні політичні відозви, в яких, між іншим, говориться від імені чехів і діється обіцянки за чехословацьке добровільне військо.

Заявляємо, що ці відозви діло невідповідальних елементів, які стоять не тільки поза нашою офіційальною політичною організацією, але й проти неї. Агітацію цих елементів осуджуємо й протестуємо проти того, що вона зловживава чеським іменем.

Чехословацька Національна Рада в питаннях про нутрішні суперечки партій завжди стояла на становищі строгого нейтралітету та нейтручення. Це становище було визнане відповідальними урядовими чинниками при умові, що наше військо буде вживатися для бою лише в вовнішньому ворогом. Це становище було визнане міжнароднimi представниками союзників в Росії. Це становище зрештою захищали наші київські заступники, коли в штабі Київської військової округи

*) Československý defnk. 5. XII. 1917.

вони зробили заходи проти покликання наших військ до Київа в боях 9—11 листопаду.

Нині загально відомо, що хоч один з наших полків був покликаний, та сталося це без нашого відома й проти нашої волі; відомо також, що, дякуючи нашим зусиллям, полк був скоро відкликаний назад.

З вищеприведеної висадки випливає наше цілковито лояльне становище супроти українців, до Української Народної Республіки; виявом цього є приятельські стики, нав'язані між нами й офіційальними представниками республіки.*)

Український уряд поставився до Т. Масарика з повною симпатією. В помешканні Центр. Ради й особливо в відділі Генерального Секретаря закордонних справ часто можна було бачити Т. Масарика, який в ті часи гарячки й метушні вражав усіх свою стриманістю й чесністю, спокійно відповідаючи на похапливі запитання мимо йдучих секретарів: «Не турбуйтеся, я почекаю.»

Український уряд задоволив усі бажання Т. Масарика по організації чехословацького війська: дозволив перевести мобілізацію коней пав амуніцію, рушниці, кулемети, гармати і всяке знаряддя на 50.000 війська, яке згуртоване було із полонених чехів та словаків.

«Поки Росія була єдиною — пише Т. Масарик — зцентралізованаю, наше військо було частиною російської армії, тобто: утримувалось, як і інше російське військо. Правні відносини були цілком ясні. Та настав переворот, коли Україна відділилася від Росії. Наше військо було на українській території; тому мусіли ми управити свої відносини до України. Вели з нею переговори, які скінчилися позитивно. Українська влада перебрала обов'язки руської влади до нас. З того часу були ми забезпечені. За те мали повинність наперед визнати політично українську владу, а військо мало нести караульну службу. З другого боку, українська влада, як і руська, прийняла наш принцип невтруалітету, тобто, що ми до нутрішніх справ Pocli втрутатися не будемо. То було прийнято. Маю в копії ту угоду,

*) Masaryk a revoluční armáda, ст. 142, 143.

в дійсності вигодну. Врешті мав запевнення, що на випадок Україна припинить війну з центральними державами (чого ми могли очікувати) нам забезпечується вільний одхід всього війська. Визнали Україну, яка оголосила себе З універсалом самостійною державою, але в рямцях російської федерації. З чеського і слов'янського становища ми те прийняти могли»*).

В той час, як в Росії все йшло до більшевицизму і скрізь лунав крик «Геть війну!» «Негайний мир!», українська влада визнавала необхідним тримати фронт во ім'я добрих умов миру і формувала свою національну армію. Цьому противилася і перешкоджала влада російська.

Т. Масарик, бачивши розвал російської армії, побував у Румунії, де вів розмови в міністрами й королем про прилучення чехословацького війська до румунського, але остаточно цієї справи не закінчив. Коли-ж повернувся в Росію і жив у Петрограді, то 25-го жовтня там скопилося більшевицьке повстання. Не лякаючись вуличних боїв (жив на Морській, де вони мали особливо лютий характер за телефонну централю й Зимній палац), ходив урядувати в канцелярію Відділу Народної Ради. 10 листопаду переїхав до Москви, де теж попав під обстріл; зайшов до готелю «Метрополь», який швидко став місцем бою між кадетами й більшевиками, і після уступлення кадетів опинився в полоні у більшевиків, з якого визволився лише через $1\frac{1}{2}$ доби, як чужинець.

Т. Масарик стояв на становищі, що чехи й словаки мусять бути до всіх руських однаковими, нейтральними і в їхню нутрішню боротьбу не втручатися.

Більшевики оповістили негайний мир, українська влада готовилася тим часом до дальнього захисту фронта й перебрала в свої руки командування по румунсько-австрійській лінії. Франція й Англія визнали українську владу й призначили в Київ своїх представників: Франція — генерала Табуї, Англія — п. Піктона Баге.

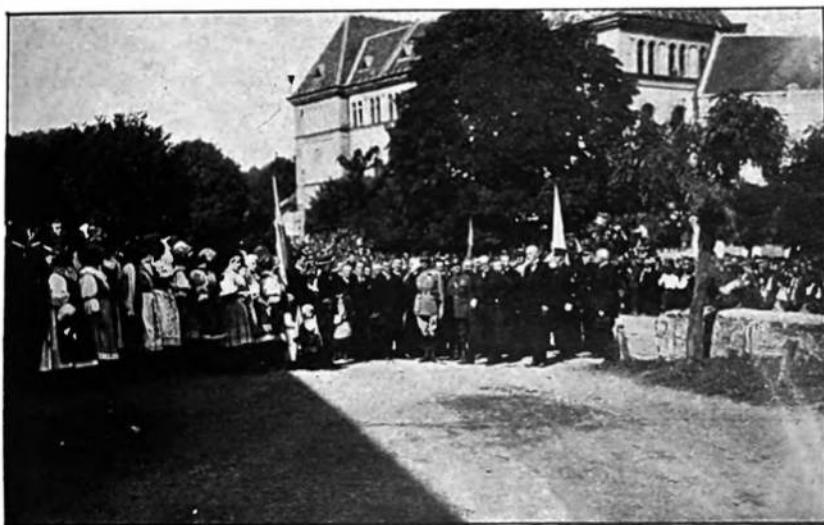
Т. Масарик перебрався до Київа.

*) Dr. Jar. Doležal. Masarykova cesta životem. II, стр. 140

Підкарпатські українці перед зустріччю п. Президента Ч. С. Р.
проф. Т. Масарика в Ужгороді.

(Obrazový archiv tiskového odboru presidia ministerské rady.)

Президент Ч. С. Р. проф. Т. Масарик в Ужгороді.

(Obrazový archiv tiskového odboru presidia ministerské rady.)

Чехословацькі війська поруч з українськими мали стояти проти австро-німецької навали. Однак ситуація швидко змінилась. Російський большевицький уряд вислав у Берестя-Литовське мирову делегацію з Троцьким на чолі. Бельгійська пропаганда розкладала війська на українському фронті, а в той самий час московське військо по наказу московських народніх комісарів пішло на Україну для повалення Центральної Ради. Без російських військ самі українці з чехословаками витримати фронт проти німців не могли. Тим більш, що й серед чехословацьких військ став ширитися більшевизм. Франтішек Бенеш та Карло Кнофлічек в Петрограді, а Дедіна, Жівал, Гейс та Мун в Київі прилучилися до бельгійського руху і виступили проти Т. Масарика, проти його «націоналізму», за «руський інтернаціоналізм». Характерно, що першими пропагаторами більшевизму серед чехів і словаків були урядовці чорносотенного товариства «Чесько-словацьке Еднання», яке теж виступало проти Т. Масарика (Дедіна, Жівал). За допомогою Радека-Собельзона чеські більшевики через Стокгольм передавали свої прокламації й до Чехії, де «Dělnicky Denník» в Брні під проводом Ед. Буріяна друкував їх. В Петрограді чеські більшевики згуртувалися в «Петроградську організацію чехословацьких соціал-демократів, полонених в Австро-Угорщині (інтернаціоналістів)», а в Київі коло органу «Свобода». З австрійських архівів видно, що новопризначений австрійський дипломатичний заступник в Петрограді від 23 січня р. 1918 повідомляв свій уряд про візиту до нього Яна Перовського в Київ, який ждав державної підтримки для «Свободи», бо вона «чинить пропаганду проти вступу чехів до українського війська»*). Тим часом, мовляв, як «військова організація України є вповні в руках французьких офіцерів (?)», але ядро війська творять чеські полонені й члени колишніх чеських легій, число яких доходить до 60.000».

25 й 26 грудня в Київі відбулася конференція «соціально-демократичних чехословацьких полонених (большевиків), де було 27 заступників чехословацького війська. Чехословацькі

* Dr. Jaromír Doležal. Masarykova cesta životem, ст. 104.

большевики виступили проти Т. Масарика й закликали кидати батальони, а вступати до большевицької червоної армії.

В першу чергу большевики утворили серед війська «чехословацьку революційну раду робітників і вояків», яка мала взяти в свої руки провід військом. Щоб здобути авторитет серед війська, «Революційна Рада» обрала своїм головою Т. Масарика. Однаке Т. Масарик і військо не призначали «Ради». Большевики взялись за інші способи, намагаючись розвалити єдність чехословацького війська.

З другого боку й консервативні чехословацькі кола не йшли за Т. Масариком; вони агітували за перехід війська до Корнілова, у якого на Дону згуртувалася невелика кількість чехословацьких доброхотників, що й раніше були при ньому. В цей спосіб єдність чехословацької політики й війська розбивалася. Т. Масарик напружував усі зусилля зберегти більшість нерозгорашеною. Тим часом загальна ситуація на Україні з кожним днем гіршала.

В передріздяній відозві до чехословацьких військ Т. Масарик писав: «Для нас, для нашого війська, в цей час мирові переговори мають велике значіння. По всьому — це був би сепаратний мир. Але миру не буде, коли большевики справді хотять миру демократичного. Берлін та Віден просто не можуть заключити демократичного миру, як ворона не може співати соловейком. Німці використовують большевиків для своїх цілей, але у них немає й мови про демократичний мир. Це признають не тільки німецькі соціалісти, під проводом Каутського та Бернштайна, але вже й самі большевики.

Сепаратний мир був би властиво миром зі Смольним, тому що Україна й інші новостворені держави визнали б тільки такий мир, який був би заключений всією Росією. Нині не можна сказати, до якої згоди дійдуть большевики з Україною, Доном, Сибіром і т. д.

Союзники будуть воювати далі, а через те нашим завданням буде дістатися з нашим військом до союзників, як що Росія й поодинокі російські держави вже більше не воюватимуть. Нині однак немає ще певності, що вони не будуть воювати.

Рішаюче значіння для нас має Україна та її правне становище в російській федерації. Україна перебігає й військову спадщину центральної Росії, наше військо опиняється в новім правнім відношенні до України та її військової влади. Ми Україну та її республіку визнаємо, і цим дана можливість для нашого війська встановити на українській території добре й приятельські відносини. Про це властиво й ведуться пертрактації.

Наше становище супроти окремих політичних партій дає зasadничим оповіщенням нейтралітету, неINTRУЧАННЯ. Ми на Русі гості, а російські демократичні партії перебувають в такій боротьбі між собою, що ми не можемо однобічно стати на боці якої небудь одної партії. Особливо не хочемо вживати для цієї боротьби війська. Ця тактика вже два рази практично здійснена: перший раз під час Корніловського наступу, а недавно в Київі під час боїв українців з большевиками. Не будемо проливати руську кров! Треба такту в переговорах з партіями, треба холодного розважання, потрібна й терпеливість. Тільки не даймо єбебе нікому й нічим провокувати!

Із становища нейтралітету не можемо оправдати спробу частини чеських соціяльних демократів із «Свободи», що закликають до спілки з совітами; це неясна програма, бо совіти належать ріжним партіям. Чи має бути тим сказано, що чеські соціалісти підуть в большевиками? Взагалі говорити побіжно про руський соціалізм це не означає жадної програми, бо соціалістичних партій і напрямів багато.

Програма нейтралітету не суперечить тому, щоб наше військо помагало утримувати порядок проти анархії, яка проявляється особливо в свавільному захопленні державного й громадського майна; инколи буде в інтересі народу оберігати й приватні підприємства, бо такий захват очевидно азубний»*).

*) Masaryk a revoluční armáda, ст. 168, 169.

Відсутність української делегації в Берестю-Литовськім дала б змогу большевикам підписати ганебний мир з німцями за всю колишню Росію, в тім числі й за Україну. Тобто: Україна мусіла б піти під руку большевикам. Тим часом український народ большевизму органічно не приймав, не кажучи вже про стремління до національної незалежності. Не бажаючи опинитися в підлегlostі у большевиків, Українська Центральна Рада в той час, як війська останніх підійшли під Київ, вислава свою окрему делегацію до Берестя, щоб підписати з німцями мир окремо від большевиків і в такий спосіб зафіксувати своє бажання бути непідлеглою московському комуністичному урядові.

Після підписання миру з німцями Росію й Україну, чехословацьким військам не залишалося нічого іншого, як покинути їх терени й по давній думці Т. Масарика перебратися у Францію, яка 17 грудня р. 1917 визнала чехословацьке військо на Україні за частину своєї армії.

«25 грудня 1917 (по новому стилю) — пише Т. Масарик — видали українці 4-й універсал, в якому оповістили себе за цілком самостійну державу, але вже не в рамках Росії, і виразно заявили, що вже воювати не будуть і хочуть миру. Зокрема в ньому було сказано, що хотять жити в Австро-Угорщиною в згоді, як і в іншими землями. Коли вийшов той універсал 25 грудня, я пішов 26-го до влади й переговорив про ситуацію з міністром закорд. справ Шульгіним. Звернув його увагу, що 4 універсал в основі зрушує нашу умову. Ми визнали Україну, як частину Росії, і гадали, що буде ще воювати. В 4 універсалі заявляється, що війни не буде, а буде мир, і зокрема в Австро-Угорщиною, тобто: в тих двох пактах міняється наша умова. Через те я формально заявив про припинення чинності умови... Розбиття Росії, на мій погляд, праця на користь Прусії. Про те цілком одверто сказав... Мосю засадою було й є, що маємо бути лояльні до Росії, а тим більше в тій ситуації. Я знаю, що багато з вас було обдурано Росією. Я тому не дивуюсь. Ми були русофіли, але без критики... Українській владі про своє становище сказав одверто і звернув її увагу, що в умові стойтъ: як тільки настане мир, або Україна опиниться по-за війною

нам вільно одійти. Рівно-ж жадав, щоб нова українська влада не робила нам в тому перешкод і заявив, що наше військо буде надалі утримуватися само й подякував за дотогочасну ласкавість. Передбачав раніш, що потім фактично сталося, і тому раніше порозумівся з французькою владою й союзниками, щоб перейти на їхній кошт. 22 грудня, тоб-то, перед оповіщенням 4 універсалу мав уже повідомлення, що союзники згодилися й приймають нас, як частину своєї армії. З тим у кешені міг зовсім одмовитися від всякої помочи України. Однак до того не дійшло. Не треба було. Навпаки вони хотіли нам ще й надалі все давати й давали, чого ми тільки потребували. Після того ... оповістив нашу армію за частину армії французької*).

Однаке перевезти її до Франції було не легко. Більшевики швидко захопили Україну. Гейс і Муна агітували за розпуск чехословацького війська та влиття його в російську червону армію. Т. Масарик, оповіщений «агентом англійських і французьких капіталістів», мусів переховуватися, найбільше у д-ра В. Гірси та в готелі «France», у п.п. Червених під іменем англійця Марсдена. До вікон його помешкання прилітали кулі й шрапнелі, але він не спиняв своєї діяльності. По виході української влади з Києва повів переговори з руською більшевицькою владою про виїзд чехословацького війська до Франції: «умовлявся з Муравйовим, щоб нам не перешкоджали в нашім одході в Україні і не перешкоджали зібрати з Київського банку більші суми на наші французькі та англійські чеки. То нам було обіцяно, а врешті пообіцяно, що не буде перешкод у виїзді до Франції. Наш цілий корпус буде переведений до Франції. Наші вояки будуть одряжатися частинами. То вже питання технічні. Цілою експедицією має керувати французький генерал. Тим справа була полагоджена»**).

В початку р. 1918 під проводом російського генерала Шохорова розпочався одхід чехословацьких військ з України. В березні під Київом загреміли німецькі гармати, більшевики кинулися тікати і ар'єргард чехословаків, що не встиг ще вибрати-

*) Dr. Jar. Doležal. *Masarykova cesta životem*, стр. 140—141.

**) Dr. Jar. Doležal. *Masarykova cesta životem*, II, 143.

я в України, мусів, одбиваючись від німців, захищати большевицький відстул.

Т. Масарик виїхав раніше у Москву і, після нарад в п.п. Клецандою, Папоушком, Заплеталем, Патейдлем, Шіпом, Швіплем та іншими, дав їм вказівки що-до перевозу чехословацького війська у Францію, витворення нового корпусу в Росії на випадок відновлення війни з німцями, невтручання у нутрішню боротьбу в Росії і т. и., видав в імені чеської Народньої Ради довіреним особам певні уповноваження, призначив своїм заступником в справах політичних п. Ю. Клецанду і 7-го березня виїхав з Москви. Майже два місяці інкогніто ішав через Сибір до Японії, звідкіль, побувши два тижні в Токіо, перебрався до Америки, яка в той час після довгого невтралітету щойно вступила у війну з центральними державами.

Чехословацька колонія в Америці, хоча й велика, з самого початку війни політично розпорошилась. Різні політичні орієнтації змагалися між собою. Помимо того поступовці не могли погодитися з католиками. Словаки почали стояти за самостійність Словаччини, почали за спілку з чехами. Словацькі католики в консервативному органі «Vesmir» рішуче виступали проти Т. Масарика. Австрійський уряд підкупами ширив деморалізацію. Лише поволі пощастило Войтові Бенешові, Воскові та іншим р. 1917 об'єднати більшість чехословацької колонії навколо Масарикової політики утворенням «Чеського Народного Товариства», до якого пристали, як Католицький Союз, так і Словацька Ліга. Приступлення Сполучених Держав в кінці 1917 р. до війни та успіхи Т. Масарика у Франції, Англії, Росії й на Україні високо підняли авторитет його. Народня Рада в Парижі оповістила тоді мобілізацію всіх чехів і словаків за кордоном та розписала народню позичку на 20 мільйон. франків в Америці, Франції, Росії й Італії. В Америці записалося в доброхотники поверх 50.000 чехів і словаків, зібрано по-над 3 міл. долярів і ще на більшу суму відбрано харчів, які вислано чехословацьким військам в Європу.

Коли Т. Масарик прибув до Чікаго, чехословацька колонія

зустріла його грандіозною маніфестацією, при участі більше 200.000 чехів і словаків,*) консулів держав Антанти, ректора університету, представників міста і інших поважних осіб. В Нью-Йорку, Клевеленді, Пітсбургу та інших містах, які Т. Масарик об'їздив в своїми докладами, зустрічали його з не меншим тріумфом. Чеські товариства, «Соколи», пізні й верхи, словаки й словачки в квітчастих народніх убраних заливали улиці американських міст, спиняли рух і змушували американців здивовано запитуватися: «Що то за народ, кого й через що вітає?»

«З тієї пори — мовляв В. Бенеш — почала Америка багато писати про нашу справу.»

Т. Масарик в публічних виступах, особливо під час святкування 50 літ народнього театру в Празі, закликав Сполучені Держави визнати ціль і бажання чехів, словаків, південних слов'ян, поляків, румунів та італійців, які воюють за своє визволення. Поволі йому пощастило**) переконати видатних політиків і державних мужів Сполучених Держав, що Австрія є мостом між Німеччиною й Балканами і поки вона існує, доти буде сильною Німеччина. Як тільки розпадеться Австрія — перемога у війні настане негайно. Поки-ж існуватиме Австрія, доти не перемогти Німеччини.

Американське громадянство стало на позиції визволення чехів і словаків, як неминучого результату демократичних зasad і самоопреділення народу.

Акція Т. Масарика за кордоном довгий час мала серед чехів у краю багато противників, які не спинялися навіть перед тим, щоб публікувати свої протести проти змагань до самостійної держави, задовольняючись певною автономією в складі Австро-Угорщини і вимагаючи від чеських послів у Соймі протесту проти оповіщення Антантою згоди на самостійність Чехії***).

*) Австрійський агент в своєму донесенні зазначає 250.000.

**) Як доносив своєму урядові австрійський агент.

***) Prof. J. Pekař. Dějiny československé, str. 177.

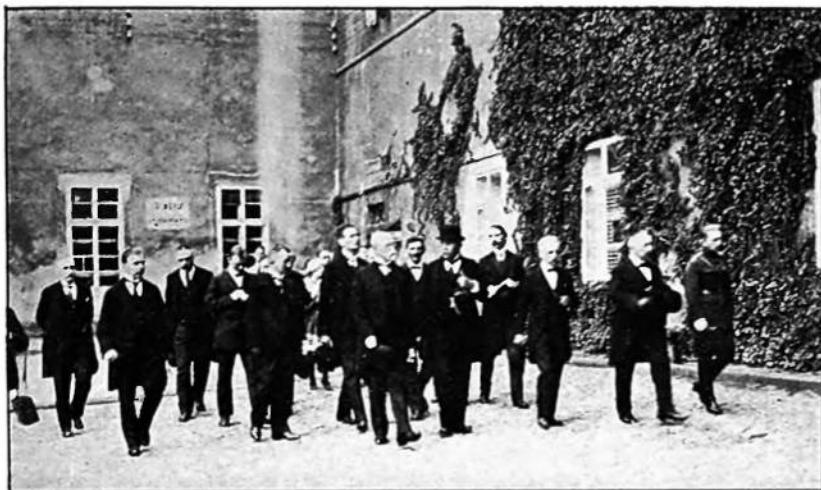
В травні р. 1917 чеські письменники видали маніфеста, в якому домагалися чеської держави тільки в складі Австро-Угорщини. Однак, що-далі ця течія меншала й стремління до самостійності перемагали. 6 січня р. 1918 чеські посли до Віденського й Красного соймів, які до того часу в більшості стояли за федерацію в Австрію, видали декларацію, в якій, не зважаючи на тяжку для них ситуацію на фронті (Берестейський мир), заявили про свою стремління до «самостійної держави в межах історичних земель». 13 квітня р. 1918 збори представників різних політичних течій в Празі присяглися боротися за самостійну державу, поки не переможуть.

30 квітня на зборах чеських і словацьких організацій в Пітсбургу під проводом Т. Масарика ухвалено створити в Чехії й Словаччині одну самостійну демократичну Республіку з тим, щоб Словаччина мала певну автономію.

В квітні р. 1918 в Римі відбувся конгрес пригноблених народів, після якого Італія в наслідок особливих клопотів М. Штефаніка дозволила творити чехословацькі легіони.

Чехословацькі війська в Росії швидко виявили свою надзвичайну бойову здібність. Большевики хотіли їх, після виходу з України, обезбройти, однаке вони, довідавшись про той таємний наказ, всупереч порад французького представника, ухвалили зброї не здавати і силою пробиватися через Росію й Сибір до Владивостоку, щоб пароплавами добрatisя до Франції. Героїчний перехід їх через Росію, творення влітку р. 1918 фронту по Волзі, щоб не пустити зформованих большевиками із полонених в Сибіру німецько-мадярських військ, які пробіралися в Німеччину; розширення чехословацької армії до кількості поверх 100.000; розвром під проводом ген. Сирового большевиків у Сибіру й захоплення в свої руки сибірської валізиці, — все це надзвичайно підняло престиж чехословацької справи. В міру успіхів чехословацьких військ в Росії збільшувалися політичні здобутки чехів і словаків у держав Антанти.

20-го травня р. 1918 державний секретар Північно-Американських держав п. Лансінг повідомив Чеську Народну Раду, що Сполучені Держави «з великим інтересом слідкують за змаганнями чехословаків до свободи». 3-го червня Рада Антанти, яка

Президент Ч. С. Р. проф. Т. Масарик в Подебрадському замку, де нині містяться установи Української Господарської Академії.

(Obrazový archiv tiskového odboru presidia ministerské rady.)

Привітання п. Президента Чехословацької Республіки проф Т. Масарика представником Українського Громадського Комітету в Ч. С. Р. — Н. Григорівим та Сенатом Української Господарської Академії в м. Подебрадах, р. 1923 (рект. проф. І. Шовгенів, проректор доц. Б. Іваницький та секретар лектор Б. Мартос.

(Obrazový archiv tiskového odboru presidia ministerské rady.)

відбувалася в Версалі, оповістила, що «уряди держав Спілки висловлюють свою найживішу симпатію до національних стремлінь чехословацького народу», а того ж дня англійський міністр закорд. справ Бальфур повідомив доктора Е. Бенеша, що «англійська влада переповнена симпатіями до чехословацького руху і в радістю визнає його». 29-го червня французький уряд, під впливом повідомлень своїх представників при чехословацькому війську про його успіхи в Сибіру, заявили Е. Бенешові, що визнає право чехів і словаків на самостійність, а Народну Раду — зародком майбутньої влади й зобов'язується допомагати їм урядити свою державу.

В той же час Вільсон оповістив демократичні засади миру. Т. Масарик із скромності не йшов до Вільсона, але в червні р. 1918 останній сам його покликав до себе й вислухав його погляди на тогочасне становище та бажання чехів і словаків. 2 вересня того ж року Сполучені Держави визнали чехів і словаків за суверенну воючу силу; 3-го вересня д-р. Е. Бенеш підписав угоду з Англією, яка визнала суверенітет чехів і словаків; 9 вересня Японія признала чехословаків за союзників.

Перебуваючи в Америці, Т. Масарик віз через д-ра Жатковича переговори з тамтешньою колонією українців з Підкарпаття про взаємовідносини між ними й майбутньою Чехословацькою Республікою. Переговори скінчилися ухвалою української колонії про прилучення до Чехословацької Республіки на засадах автономії з окремим сойтом.

4-го жовтня р. 1918 цісар австрійський Карло вдруге звернувся до президента Вільсона з проханням посередничати в справі миру. В той час чеські посли в Віденському Соймі уже заявили про необхідність самостійності Чехословацької держави.

14-го жовтня д-р Е. Бенеш на підставі уповноважень з краю і від закордонних організацій чеських та словацьких заявив представникам держав Антанти в Парижі, що Чеська Народна Рада з проф. Т. Масариком на чолі визнана чеським і словацьким народом за їх верховну владу, і бере до своїх рук дальніший провід їх долею. 18 жовтня декларацію про утворення невалежної Чехословацької держави передано президентові

Вільсонові, який на підставі цього заявили цісареві Карлові, що в справах чехословацьких йому належить говорити вже з сувіреною чехословацькою владою. 28 жовтня цісар Карло на це згодився, чим признав самостійність чехословацької держави. В наслідок того Народний Комітет в Празі, що раніше існував таємно, перебрав владу в Чехії, а 30 жовтня до Чехії прилучилася її Словаччина. Чехословацчину оповіщено республікою, а Т. Масарика президентом її. 4 листопаду Т. Масарик звернувся з відозвою до всіх військ чехословацьких, в якій повідомляв, що «Чехословацька держава перестала вже бути лише гарним сном, а стала дійсністю. А та дійсність ставить нас перед новими, ще тліжчими завданнями, мусимо збудувати зразковий демократичний лад в нашій новонародженній державі».

11-го листопаду Т. Масарик повідомив листом чехословацьку колонію в Америці про свій виїзд до краю. «Наша влада — писав — кличе мене, щоб повернувся додому й приняв уряд першого президента Чехословацької Республіки. Дійсність перевищила наші мрії, але можемо сказати, що ми розгадали зміст великої рішалої доби й тим спільно вирішили про перемогу нашого народу».

Справді, дійсність перевищила всякі казкові мрії. Син панського візника, бувшого кріпака, ковалський учень, проклятий католицтвом безбожник, виключений з чеського громадянства «жидівський запроданець», «врадник і ворог народу» — юхав зайняти місце президента Республіки, яку скував своєю невтомною працею!

14-го листопаду вібралося в Празі Революційне Народне Зібрання із представників політичних партій і громадянських організацій, на якому д-р Крамарж, як голова тимчасової влади, формально оповістив про 1) позбавлення всіх прав на Чехословацькі землі династії Габсбургів і 2) обрання Т. Масарика Президентом Республіки.

На привітання від свого секретаря Цісаржа в виборами Т. Масарик відповів: «Ну, добре, добре, але зараз мусимо працювати».

9. Президент Чехословацької Республіки.

20 листопаду Т. Масарик виїхав з Нью-Йорку. 7-го грудня був уже у Франції, де його офіційально телеграмою зі Страсбургу привітав французький президент. Т. Масарик одвідав чехословацькі легіони у Франції, одбув нараду з міністром закордонних справ Пішоном і поїхав звідти до Італії, де також оглянув і повітав тамтешні чехословацькі легії та відбув розмову з королем, а 21-го грудня р. 1918 прибув до Праги. Чеський і словацький нарід привітав його, як одновителя іхньої державної самостійності.

Чеська дійсність набрала казкових форм. Ковальський учень іхав на Празький Град, щоб оселитися в палацах казково-давніх Пшемисловців, пищих Люксембургів і довговладних Габсбургів, а селянин з Рожнова — колишній виборець Т. Масарика — зустрічав його такими словами: «Гаточку, наш любий, наш пане президенте! Прийшли ми, селяне, в бідної гірської країни, з твоєї виборчої округи, щоб привітати тебе. Колись, кажуть, пастухи в цих днях подорожували до божого дитята, щоб привітати свого визволителя; ми сьогодні на передодні Різдва прийшли до тебе, другого батька народу після першого Палацького, який теж народився в нашему краї, щоб привітати тебе, нашого визволителя. Не май за вле, візьми поперед всього од нас хліб і сіль в нашій Золотій Празі по старому напому зви-чаю. Тобі й нам на щастя!»

Відповідаючи на Староміському майдані на привітання старости міста, Т. Масарик сказав: «Будьте певні, що я оч і буду жити там на горі (на Градчанах), але серцем і думками залишуся тут, внизу. Не забуду ніколи, що вийшов з народу. Наша держава повинна бути демократичною. То буде влада народу, народові й для народу».

В своїй президентській діяльності він це й здійснив.

При вступленні Т. Масарика на президентство становище Чехословаччини було ще надзвичайно тяжке. Німецьке населення Чехословаччини зовсім не признавало нової Республіки, німецькі посли в Чехословаччини до Віденського парламенту, зібралися 29 жовтня у Відні, оповістили себе Тимчасовим

Чесько-німецьким Соймом і оголосили чеські країни з німецьким населенням за австрійську провінцію (потім цей самочинний Сойм перебрався був до Ліберець, а згодом до Тепліц). Угорщина змагалася за Словаччину, а Польща за Тешин. В середині чехословацького громадянства точилася боротьба ріжних партій. Проти Т. Масарика і його політики виступали, як з правого боку, так і з лівого. Клерикали й ті групи, що раніше мали досить великий вплив серед чеського народу пропагандаю надій на московського царя, а тепер з перемогою Масарикової орієнтації його втратили, всякими способами намагалися підорвати авторитет Т. Масарика, щоб тим способом відновити своє попереднє значення. В звязку з революцією в Росії, Австрії, Угорщині й Німеччині зростали большевицькі настрої серед чехословацького робітництва, особливо після того, як з Росії повернулися додому Масарикові противники в справі організації легіонів в Росії та на Україні (Муна, Гайс та інші).

В цій складній ситуації Т. Масарик залишився вірним своїм попереднім ідеалам. Він не поступився ні перед лівою екстремою, ні перед правою. Напрямок його зовнішньої й нутрішньої політики вийшов цілком в його давніх переконань.

«Я ніколи не був національним шовіністом, а ні націоналістом — казав Т. Масарик. Національність почував завжди змалку, як соціальні й моральні відносини; пригноблення нації вважаю гріхом проти людства й людскості»... «Мав нагоду спостерігати на розграні національностей форми сел німецьких і чеських, як ріжно працює дім німецький і чеський, дві сільській, що опреділяє для національного характеру спосіб життя (побуту) і т. і. Про батьківщину гарно співається й говориться, але конкретно: що бачить наша чеська людина в своїй халупі, яка є для нього батьківщиною? Що знає про чеську батьківщину, коли в нужденному помешканні морально й матеріально його діти гинуть? До тієї людини не сміте йти з патріотичними фразами. Поліпшіть його житло, і він буде мати ширший обрій, буде національно відчувати інакше, ніж коли відчуває незаслужену біду...»

Виходячи з цієї засади, Т. Масарик у своїй президентській

діяльності стремів до світового миру й миру між національностями в Республіці, а також до розвитку й налагодження господарського добробуту населення, що намагався досягнути розвитком культури й радикальними соціальними реформами. Р. 1920 повернулися через Владивосток додому чехословацькі війська, створені на Україні і в Росії (56459 вояків), а з ними багато громадських і політичних діячів, які стали на поміч Т. Масарикові.

Для скріплення миру й усамостійнення малих держав створено спілку — Малу Антанту; для примирення з німецьким населенням Чехословаччини останньому дано широкі права культурно-національної автономії; для піднесення культурного рівня населення організовано багато нових шкіл, не тільки нижчих та середніх, а й високих (університети в Брні та Брatislavі, торгова висока школа в Празі, високі школи хліборобська, лісова й ветеринарна в Брні та інші).

В соціально-економічній діяльності Т. Масарик також здійснював лише свою давно продуману програму. «Мені часто закидають, що я власне соціаліст — казав він. Я цієї назви не боюсь. Дійсно стою за радикальну соціальну реформу. Сам був ремісником; знаю, що то бути робітником. Мое кредо соціальне просте й вкладається в троє речень: 1) завжди для робітника й працюючого люду, 2) дуже часто за соціалізм, 3) звідка з марксизмом...» — «Я сам, як бачите, не соціал-демократ. Од самого початку своєї громадської діяльності покладав своїм завданням замістити скілька можна велику прірву між соціал-демократами й іншими верствами народу й працювати для позитивної соціальної реформи».

...«Я не прихильник комунізму, марксизм одкидаю, соціалізм приймаю; не вистачає вже самої старої філантропії гуманістичної; соціалізм вимагає соціального законодавства».

І воно в першу чергу вилилося в скасування станів та привілеїв, рівноправність жінок, заведення 8-годинного робітничого дня, одібрання земельних маєтків поверх 250 гектарів за невисоку плату для забезпечення землею немаючих, організацію

державної допомоги безробітним, поліпшення страхування працюючих і т. і.

Вірний старим слов'янським симпатіям, Т. Масарик поміг українській, руській, білоруській та іншій еміграції народів, що так чи інакше звязані з слов'янами, в час іхнього лихоліття створити в Чехословаччині свої культурні огнища. 7 липня р. 1921 українська соціалістична еміграція в Празі заснувала Український Громадський Комітет, який на протязі трьох літ створив Українську Господарську Академію, Український Вищий Педагогічний Інститут, Матуруальні Курси, Реальну Гімназію, Українську Селянську Спілку, що організувала більше десятка всяких піврічних і річних фахових курсів та ріжні кооперативні школи, Український Громадський Видавничий Фонд, Студію Пластичного Мистецтва, Український Інститут Громадознавства та всякі гуманітарні установи (їдалня «Українська Хата», амбулаторія, переходова станиця і т. і.). Несоціалістична еміграція урядила Український Вільний Університет.

Р. 1923 під час перебування в Подебрадах Т. Масарик, відповідаючи на привітання представника Укр. Гром. Комітету Н. Григорієва й Сенату Академії, сказав:

«Я вам також сердечно дякую. Я добре поінформований про вашу школу та ваші успіхи. Тішить мене, що ви в нас знайшли, хоч не батьківщину, — зрештою ви її й не можете знайти тут, — але добре сусідство братнього народу, в якого можете жити спокійно. Ви й самі кажете, що ви тут спокійні й щасливі. Я особливо тішусь тим, що при всьому нещасті, яке впало на Росію й Україну, ми все таки наші слов'янські програми, що були в нас перед війною, можемо фактично ще провадити. Слов'янська програма ще не загинула й не загине. Хочемо, щоб ми були сьогодні, — сказав би я, — практичніші, ніж давніше, щоб ті ідеали більш-менш абстрактні — а за Австрії й не могли бути інші — сьогодні увінчалися ділом. Доки це буде залежати від мене, я радо піддержуватиму вас та ваших студентів».

Т. Масарик, як президент Чехословацької Республіки, вдійснює в житті ті теорії й мрії, які створив і передумав, як професор, соціолог і учений політик. Чехословацька Республіка

ліка під його проводом міцніє з кожним роком, переганяючи добробутом і твердістю становища своїх сусідів та стаючи одним з важніших чинників світової політики.

Скінчивши цей короткий огляд життя й діяльності Т. Масарика мусимо сказати, що в його особі маємо людину не тільки надзвичайно цікавої долі, яка в ковальського учня зробила коваля Чехословацької Республіки, а й надзвичайної вдачі, що сама тією долею керувала, сама її витворювала.

Гаряче, невпинне праґнення до освіти, науки, знання; туга за правдою, ширість і через те ворожість до всього штучного; працьовитість і упертість в досягненні мети; критичність і через те постійне шукання та свіжість думки; чесність, а тому сполучення діла з переконанням; бевстрашність і через те не тільки зневага до всього, що визнається неправдивим і шкідливим, а рішуча боротьба з ним, хоч би й во всім світом; революційність не тільки в мишленні, а й у поступованні, — це вдача Т. Масарика. І разом з тим надзвичайна простота й прямота в поступованні. Жадного фальшивого руху, жадної пози. Нам, вихованим в страсі й поварі до волосного урядника й звиклим до поводження московської адміністрації ріжного калібра й ріжних часів, особливо це йинулось в очі при першій зустрічі з Президентом Чехословацької Республіки. Ми почували себе ніякозважно в ложах старого королівського палацу лише доти, доки він туди не вступив. З тієї ж хвилини, як він увійшов і заговорив, забули, що перед нами Президент Республіки. Розмовляли, як в давнім приятелем, хоч говорили вперше. Почували себе, як в разомі з старим добрим професором, перед яким не треба нічого ховати, бо все добре знає — наскрізь все бачить. Не треба й ніжковіти, бо все розуміє просто й ясно. Простота Т. Масарика і прямота свідчать про надзвичайну велич його душі та тверду переконаність в правдивості свого поступовання, яка не потребує для признання штучних засобів. Вона — наочний вияв тієї демократії, до якої завжди він закликав і закликає. В ній відчувається, що його наука про демократію не надумана, не штучна, а щирій відрух його душі, натуральний стан його самопочуття.

Це те, що відчувається й у всього чеського народу. Т. Масарик лише показніший відбиток його. Простота, щирість, а через те правдивість, рішучість і упертість в боротьбі з неправдою — це вдача Т. Масарика, яка вивела його з робітничої халупи до президентського палацу; це вдача чехів і словаків, яка з Габсбургської в'язниці привела їх до самостійної демократичної Чехословацької Республіки.

Н. Григорів-Нац.

LEGIOGRAFIE
Praha-Vršovice, Šámonova 665